

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים
אוניברסיטת בר-אילן
דיונים בביטחון לאומי מס' 23

עתיד המזרח התיכון

© כל הזכויות שמורות
מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן
דמת גן, ינואר 2008
ISSN 0793-1050

מרכז בגין-סאדאט (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאט (בס"א) למחקרים אסטרטגיים נוסד על ידי ד"ר תומס הכט, ממנהיגי יהדות קנדה. המרכז מוקדש לזכרם של מנחם בגין ואנואר סאדאט, אשר בחזונם ובמעשיהם הביאו לחוזה שלום ראשון בין ישראל לבין מדינה ערבית. המרכז הוא גוף אקדמי עצמאי השואף לתרום לקידום הביטחון והשלום במזרח התיכון באמצעות מחקרים מכווני מדיניות בנושאי ביטחון לאומי במזרח התיכון. המרכז פועל ליד החוג למדעי המדינה שבאוניברסיטת בר-אילן.

סדרת הפרסומים "עיונים בביטחון המזה"ת" מהווה במה לעבודות אקדמיות הראויות לתשומת לב הציבור החושב. סדרת הפרסומים "דיונים בביטחון לאומי" מביאה לציבור את תוכן ההרצאות שהושמעו בכנסים שמארגן המרכז. תוכן החוברות משקף כמובן את דעת המחברים בלבד. באמצעות הפרסומים, הכנסים, ימי העיון והסמינרים מתכוון המרכז לעורר דיון ציבורי וחשיבה מסודרת בנושאי שלום וביטחון במזרח התיכון.

ועדה מייעצת בין-לאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: ד"ר תומס א' הכט
חברים: אלוף (מיל') אורי אור, פרופ' משה ארנס, גב' נרי בלומפילד, גנרל אלכסנדר מ' הייג, גב' ג'ודי אן הכט, גב' מריון הכט, מר רוברט הכט, מר שלמה הלל, פרופ' ריבה הפט-הכט, מר איזי ליבלר, סנטור יוסף א' ליברמן, מר רוברט ק' ליפטון, אלוף (מיל') דניאל מט, מר בריאן מולרוני, השגריר נורמן ספקטור, גב' מדליין פהר, השגריר מאיר רוזן, מר סימור ד' רייך, השגריר זלמן שובל, רב-אלוף (מיל') דן שומרון, מר יצחק שמיר, מר מוזי וורטהיים.

ועדה אקדמית מייעצת בין-לאומית

פרופ' דזמונד בול האוניברסיטה האוסטרלית הלאומית, פרופ' איאן בקט אוניברסיטת נורפהמפטון, פרופ' פטריק ג'יימס אוניברסיטת דרום קליפורניה, פרופ' סטיבן ר' דיוויד אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, פרופ' יחזקאל דרור האוניברסיטה העברית, פרופ' רוברט ג' ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, קומודור ג'סטיט סינג המרכז לחקר הכוח האווירי בניו-דלהי, פרופ' ברי פוזן MIT, פרופ' לורנס פרידמן קינגס קולג', פרופ' אפרים קארש קינגס קולג', פרופ' ארווין קוטלר אוניברסיטת מקגיל.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים ענבר
חוקרים בכירים: ד"ר זאב בונן, ד"ר רמי גינת, פרופ' איתן גלבע, פרופ' אריה הילמן, אל"מ (מיל') אבי הר-אבן, פרופ' סטיוארט א' כהן, ד"ר זאב מגן, פרופ' עמיקם נחמני, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל') עמנואל סקל, ד"ר יונתן פאקס, ד"ר גיל פיילר, ד"ר הלל פריש, ד"ר אבי קובר, ד"ר יונתן ריינהולד, ד"ר דני שוהם, פרופ' גירלד שטיינברג, ד"ר רון שליפר, ד"ר שלמה שפירא.
חוקרים: ד"ר צילה הרשקו, ד"ר מרדכי קידר.
מתאם קשרי חוץ: דוד מ' וינברג
מרכזות: חוה וקסמן-כהן
עריכה בעברית: אלונה ברינר רוזנמן
עריכה באנגלית: רבקה גולדברג

מבוא

אחת המטרות שהציב לעצמו מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים הנה העמקת הדיון הציבורי בנושאי חוץ וביטחון. במסגרת זו נערכים ימי עיון פתוחים לקהל הרחב.

חוברת זו היא קובץ של ההרצאות שנישאו ביום העיון בכ"ו בסיוון תשס"ז (12 ביוני 2007) בנושא "עתיד המזרח התיכון", שנערך בתמיכת שגרירות הולנד.

אזור המזרח התיכון אינו יציב עדיין וראוי לתת תשומת לב למגמות פוליטיות וחברתיות על מנת להתכונן לעתיד. ההרצאות מספקות פרספקטיבה על האזור בו מתמודדת מדינת ישראל עם אתגרים לא פשוטים.

פרופ' אפרים ענבר
מנהל המרכז

תוכן

1.	ארצות הברית מול האתגרים המזרח תיכוניים	עמוד 1
	בארי פוזן	
2.	אירופה והמזרח התיכון	עמוד 7
	רוב דה וויק	
3.	סין ומערב אסיה	עמוד 13
	יצחק שיחור	
4.	מדיניות צרפת כלפי המזרח התיכון אחרי הבחירות	עמוד 17
	צילה הרשקו	
5.	אם אשכחך ירושלים: שאיפות איראניות עבור ישראל והאזור	עמוד 23
	זאב מגן	
6.	טורקיה: מדיניות לעתיד	עמוד 27
	עמיקם נחמני	
7.	עתידה של מדינת ישראל	עמוד 35
	אפרים ענבר	
8.	עתידה של מצרים	עמוד 41
	רמי גינת	
9.	עתידה של סוריה	עמוד 49
	אייל זיסר	
10.	עיראק החדשה: לקראת התפרקות או קונפדרציה?	עמוד 53
	עופרה בנג'ו	
11.	העולם הערבי ואתגר המאה ה-21	עמוד 59
	דן שיפטן	

ארצות הברית מול האתגרים המזרח תיכוניים

בארי פוזן

נתבקשתי לדבר על ארצות הברית ועל המזרח התיכון – סוגיה גדולה ונרחבת, בעלת שלוש סוגיות משנה. אני עומד לדבר על שתיים מהסוגיות הללו. אדבר על עיראק ועל איראן, ולא אעסוק בארצות הברית, ישראל והפלשתינאים. עיראק ואיראן הן הסוגיות העיקריות המעסיקות כיום את מדיניות החוץ של ארצות הברית במזרח התיכון.

עיראק היא הסוגיה המרכזית. רובכם יודעים שארצות הברית ניסתה את מה שהממשל מכנה כשינוי אסטרטגיה שנקרא "הגל". זהו רעיון של גנרל פטריאוס, והוא מכיל ביסודו שלושה שלבים. צבא ארצות הברית יפעל ברחובות בגדד ביתר תקיפות. הם יעבדו קשה יותר כדי לנסות וליצור כוחות ביטחון עיראקיים תכליתיים. נוכח חלון היציבות שיווצר על-ידי שני השלבים הראשונים, אמורים הפוליטיקאים העיראקים לנצל את המצב ולסכם את העסקאות הדרושות, כדי להגיע לפשרות מסוימות במדינה.

אני מעריך שאף אחד משלושת השלבים הללו לא יתרחש ועל מנת שהאסטרטגיה תצליח, כל שלושת השלבים צריכים להתרחש. אני חושב שארצות הברית לא תמצא דרך שידה תהיה על העליונה במדיניות הנוכחית בעיראק, ושהממשל יאלץ לנסות משהו אחר. יש סיבות רבות לכך שהדברים אינם מתנהלים כהלכה בעיראק.

הייתי רוצה לסכם את הסיבות האלה ברעיון של ה-ISMS של עיראק. ארצות הברית לא מצאה דרך ללמוד את האידיאולוגיות של עיראק, ובמובנים רבים היא רק מוסיפה שמן למדורה. ה-ISMS מוכרים לכולנו: נציונליזם, פן-ערביזם, פונדמנטליזם, כיתתיות (sectarianism), ובהעדר מונח מוצלח יותר – פאמיליאליזם, הנטייה לשמור על הנאמנות העיקרית למשפחה או לחמולה, לשבט.

יהיו הסיבות אשר יהיו, דומה שנוכחותה של ארצות הברית מחריפה את כל ה-ISMS הללו. הם מעוררים טינה כלפי ארצות הברית בתוך עיראק, ותומכים בהתקוממויות המתרחשות בעיראק מחוץ למדינה. נוצר אפוא מצב שככל שילחצו יותר, כך יתקלו באנרגיה שלילית יותר.

נכון לומר שנוכחותם של כוחות אמריקנים מאפשרת התנהגות סטטית. כוחות הביטחון העיראקים אינם חשים לחץ גדול להשתפר במהירות, מפני

שהאמריקנים פותרים עבורם את רוב הבעיות הרציניות. הפוליטיקאים העיראקים אינם חשים כל לחץ לעשות את הפשרות הפוליטיות הדרושות כדי להתקדם יחדיו, מפני שהאמריקנים מרסנים את המצב, ולמעשה מצילים אותם ממחיר האי-אכפתיות שלהם.

לכן אינני חושב שחלק כלשהו ממסלול המדיניות הנוכחי יצליח לפעול היטב, ולכן תמכתי במשך זמן מסוים במדיניות של התנתקות ארצות הברית. אסטרטגיית ההתנתקות המועדפת בעיני תימשך כ-18 חודשים. דעתי האישית היא שארצות הברית צריכה לנסות ולצמצם את כוחותיה בעיראק לאפס.

כחלק מגישה זו, ארצות הברית זקוקה לאסטרטגיה פנימית וחיצונית כאחד עבור עיראק. האסטרטגיה הפנימית כרוכה בתמיכה במה שמתכוונת לו הפוליטיקה הנוכחית בעיראק, שהיא ביזור השלטון והסמכויות לאזורים ולקבוצות. חייב להיות ממד חיצוני, שיכלול מאמצים דיפלומטיים וצבאיים כדי להרתיע התערבות חיצונית במדינה מצד שכנותיה. אבל אני חושב שנוכל לצמצם את רוב הבעיות המסוכנות והקשות הללו.

מה אני חושב שיתרחש? ממשל בוש לא יזדרז להודות שהמדיניות שלו בעיראק אינה מצליחה. אינני חושב שהם יעשו אפילו שינויים רציניים למחצה במדיניות, עד תקופה כלשהי ב-2008. אני מהמר על כך שב-2008 יודיע ממשל בוש על נסיגה הדרגתית של הכוחות, ויצמצם אותם אולי לחצי הכוחות שנמצאים שם כיום – כוח של מאה אלף איש בערך. אני חושב שהממשל הבא, רפובליקני או דמוקרטי (אם כי אני חושב שרוב המהמרים יגידו שזה יהיה ממשל דמוקרטי), עדיין יצטרך להתעסק עם עיראק. אם יהיו אלה הדמוקרטים, הם יעיינו מחדש ובכובד ראש במה שצריך לעשות בעיראק, וינקטו צמצום איטי נוסף של הכוחות, למספר כולל נמוך יותר.

כל זה תוך השגחה שעיראק לא תהפוך לאסון מוחלט במשמרת שלנו. אינני בטוח אם כל זה יצליח, אבל סביר שלא תראו כוחות אמריקנים נוספים יוצאים מעיראק לפני השנה הראשונה, או אפילו השנייה, של הממשל האמריקני הבא.

אני מבקש לעסוק בקצרה באסטרטגיה של ארצות הברית כלפי איראן. רבים משוכנעים שתכנית האנרגיה הגרעינית של איראן היא תכנית מוסווית לנשק גרעיני. ארצות הברית, וחלקים ניכרים בעולם, מודאגים מכך. מבחינה בסיסית, ישנן שלוש אפשרויות אסטרטגיות סבירות למדי:

- ישנו המסלול הננקט כעת, מסלול של דיפלומטיה ועיצומים. הדרישות שהוצגו לאיראן היו ניכרות. הפשרות שהוצעו לאיראן כדי לשכנע אותה לשנות את מדיניותה, היו מעטות.

- המסלול השני הוא מסלול שנדון בשנה האחרונה בהרחבה בארצות הברית, ואני חושב שהוא נדון גם בישראל, והוא המסלול של מהלכי מנע צבאיים. כדי להיות הוגן לחלוטין, אני חושב שצריך לקרוא לו "מלחמת מנע".
- האסטרטגיה השלישית האפשרית היא אסטרטגיה שאינה מוצאת חן בעיני איש: הכלה והרתעה של איראן גרעינית או כמעט גרעינית.

אני סבור שממשל בוש ימשיך להציג הצגה נאה של המסלול הדיפלומטי. אני מסופק אם הם יציעו לאיראנים משהו שיפתה את האיראנים להתפשר, גם אם ירצו להתפשר. אני מהמר שהמסלול הזה לא יצליח כל-כך, ושלא נראה תוצאות במונחים של פתיחות איראנית בנוגע לתכנית האנרגיה שלהם, או נטישה של מיזמי ההעשרה הגרעינית שלהם. אני חושב שהמערב, ובעיקר ארצות הברית, "ייתקעו".

זה מביא אותנו לאפשרות השנייה, שהיא האפשרות של מהלומות מנע. אינני חושב שיש למישהו ספקות כי לארצות הברית יש כוח אווירי קונבנציונלי שיוכל לגרום נזקים רבים לתשתיות הגרעיניות האיראניות, בייחוד במקומות שבהם מיוצר גז אורניום פלואריד, ושבהם מוצבות ומופעלות צנטריפוגות. אנו יודעים פחות על המקומות שבהם מיוצרות הצנטריפוגות והיכן מתבצע המחקר, אבל יש מערך של מטרות שאפשר לתקוף. תקיפת מערך מטרות זה יסיג את התכנית האיראנית בכמה וכמה שנים אחורה. אולם בלי פלישה לאיראן והחלפת הממשלה, אסטרטגיה זו אינה עתידה להיות הפתרון שאין בלתו לפוטנציאל הגרעיני של איראן.

עם זאת, אני חושב שצריך להודות שמדיניות או אסטרטגיה זו אינה נראית מעוררת תיאבון גדול כל-כך בעיני ארצות הברית בשלב זה. סביר להניח שלאיראנים תהיה אפשרות להנחית מהלומה נגדית במקרה שיותקפו.

אינני סבור שהצבא האמריקני חושב שלא יוכל להתמודד עם התגובות הפוטנציאליות של איראן. אני גם חושב שהתגובות הללו יעלו לנו ביוקר. זה ייקח זמן, ויהיה מחיר צבאי מיידי. ברור שלאיראנים יש כמה וכמה אפשרויות לתגובה. אחד הדברים המופיע במלוא עוצמתו בחשיבה של הצבא האמריקני, ובייחוד בחשיבה של כוחות היבשה ושל חיל הנחתים, הוא שהאיראנים יכולים להנחית מהלומת נגד על הכוחות האמריקנים בעיראק. אנחנו יודעים שלאיראנים יש ידידים רבים בעיראק. האיראנים טובים למדי בהפעלת חיל רגלים ובמבצעי פעולות מיוחדות. כמה כלי-נשק איראנים כבר הופיעו בעיראק, והכוחות האמריקנים פרוסים בעיראק בדלילות. צירי ההספקה שלהם ארוכים, וישנן דרכים רבות מאוד שהאיראנים יכולים להקשות מאוד על חיי האמריקנים. כלומר, גם בעיראק עצמה, ואפילו בשימוש בכלי נשק בטכנולוגיה

נחותה סביר מאוד להניח שהאיראנים יוכלו לגבות מחיר מהאמריקנים, וזה עוד לפני שחושבים על מיקוש פוטנציאלי של המפרץ הפרסי, התקפות טילים על מתקני נפט, או כל דבר מסוג זה, שכולם יכולים להתרחש.

אני חושב שברגע שמרחיקים לכת מן העלות הצבאית המיידית, צריכה להתעורר דאגה בקשר לעלות הפוליטית. ארצות הברית אינה מדינה פופולארית באיראן, אבל היא תהיה פופולארית עוד פחות. התקפת מנע כזאת פירושה שאיראן תהיה אויבת של ארצות הברית במשך זמן רב.

לפיכך, בהתחשב במה שמונח על צלחתם של האמריקנים בעיראק, ובהתחשב בצמצום האיטי יחסית של הכוחות האמריקנים בעיראק, אני מצפה – בהתחשב בספקנות של העם האמריקני עצמו לגבי מה שהממשל אומר על השימוש בכוח – שלא סביר כי ארצות הברית תחליט לפתוח בהתקפת מנע צבאית מול איראן בעתיד הקרוב.

אם נוציא מהכלל אפשרויות שונות, אם המשא-ומתן והדיפלומטיה לא יצליחו, ואם מלחמת מנע אינה מושכת את ארצות הברית, זה מוביל אותנו למדיניות האפשרית האחרונה, והיא הכלה והרתעה של איראן החמושה בנשק גרעיני פוטנציאלי.

כיצד יפעלו ההכלה וההרתעה? ובכן, הן יפעלו בדומה לצורה שבה פעלו בימי המלחמה הקרה, תוך התחשבות בעובדה שהמפרץ הפרסי הוא מקום שונה לחלוטין. תהיה שם תערובת של הכרזות פוליטיות, מערכות-יחסים פוליטיות ופריסה של צבאות של ארצות הברית, של מדינות המפרץ ושל בעלות-ברית פוטנציאליות מרוחקות יותר, כדי לשכנע את איראן שכל התנהגות הרפתקנית תחת מיגון משוער של נשק גרעיני, תהיה מסוכנת מאוד עבור איראן.

ארצות הברית, בסיוען של מעצמות אחרות, תעשה כנראה מאמץ כזה, בהתחשב במה שנראים כאינטרסים שלה, והאינטרסים של מדינות אחרות ביציבות במפרץ הפרסי.

אולם יש כאן אזהרה קטנה: האינטרסים הללו מתעוררים בעיקר בגלל הנפט. הם אינם מתעוררים בגלל חיבה מיוחדת כלשהי לחלק זה של העולם. הם מתעוררים מעובדות חומריות קשוחות, ואם עובדות אלה ישתנו בצורה כלשהי, אם שאר העולם ימצא דרכים אחרות להניע את מכונותיו ללא נפט, האינטרסים הללו עלולים להשתנות. בינתיים, בהתחשב במה שראינו בדפוס ההתנהגות של ארצות הברית בעבר, סביר למדי להניח שהאמריקנים יעשו מאמץ מסוג זה.

הייתי רוצה לסכם בכמה התנגדויות לאסטרטגיה של הרתעה והכלה. בדרך כלל ישנן שש התנגדויות, והן מוצגות כך: אם לאיראן יהיה נשק גרעיני, היא תתחזק בצורה כך או אחרת, ויהיה קשה מאוד לשאת ולתת איתה. איראן עלולה לעסוק באכיפה גרעינית ללא כל מעצורים. איראן עלולה למסור נשק גרעיני לטרוריסטים. איראן עלולה להיות ארץ מטורפת לחלוטין ופשוט להחליט ששימוש בנשק גרעיני הוא רעיון טוב. מדינות אחרות, שיחששו מאיראן, יחליטו להצטייד בנשק גרעיני משלהן, ואנו נהיה עדים לגל של התפשטות נשק גרעיני בחלק זה של העולם. ולבסוף קיימת הדאגה שכטירונית גרעינית, איראן לא תדע בדיוק כיצד לטפל בצעצועים החדשים שלה.

אני חושב שכל אלה הן התנגדויות סבירות, אבל אינני חושב שהן התנגדויות שאי-אפשר להתעלם מהן. גם בלי נשק גרעיני, איראן פעילה במימוש האינטרסים שלה ועוסקת בחתרנות. אם הבעיה היא חתרנות, כי אז הנשק הגרעיני לא ישנה את המצב מן היסוד, בצורה כזאת או אחרת. הפעילות החתרנית של איראן צריכה להיות מטופלת על-ידי נשואי החתרנות, בטקטיקות פוליטיות וצבאיות כאחד.

ייתכן, כפי שטוענים אנשים מסוימים, שאם יהיה להם נשק גרעיני, האיראנים ישאבו עידוד וינהלו תוקפנות קונבנציונלית. אבל אני חושב שאנחנו צריכים לזכור שאיראן אינה מדינה חזקה במיוחד מבחינה צבאית, במושגים של היכולת להקרין את כוחה.

ההוצאה של ארצות הברית על ביטחון גדולה פי שלושה מהתלייג של איראן. ההוצאה של ארצות הברית לביטחון גדולה פי תשעים מההוצאה על ביטחון של איראן. אם תחליט איראן שהיא רוצה לפלוש למדינה כלשהי, וארצות הברית לא תרצה שהמהלך יצליח, הוא לא יצליח. אני חושב שאפשר לצפות שמאזן צבאי נוח ישרור במשך שנים רבות מאוד.

קיימת סכנה שהאיראנים יעסקו באכיפה גרעינית ללא כל מעצורים. מהלך כזה לא נוסה בעבר על-ידי מדינות אחרות. הסובייטים נופפו את הנשק הגרעיני שלהם לעבר האירופים, אבל לא עשו את זה לעתים תכופות מדי. הסיבה לכך היא שזו אסטרטגיה מסוכנת באמת.

האמריקנים טוענים שיש להם יכולת גרעינית עצומה. אולם ככל שהאיראנים ינסו, הם יהיו מדינה גרעינית חלשה מאוד ופגיעה, והסתבכות במשבר גרעיני עם ארצות הברית משמעותו ליטול סיכונים גדולים באמת. אני חושב שלא יידרש להם זמן רב כדי להיווכח בסיכונים האלה.

יש החוששים שהאיראנים יעבירו כלי נשק גרעיניים לטרוריסטים. לדעתי זה לא סביר מפני שמתן נשק גרעיני לקבוצות שאינן נמצאות בשליטה משמעו לסכן

את המדינה שלך. לעולם לא תוכל להיות בטוח לידי מי יתגלגלו כלי הנשק האלה, ומי שימצא את עצמו קרבן לנשק גרעיני טרוריסטי ישתדל מאוד למצוא את המדינה שסיפקה אותו.

הבעיה של התפשטות הנשק הגרעיני באזור, תהיה תלויה בעיקר במדיניות המעשית של ארצות הברית. בעבר ניסו האמריקנים לרסן את דחפי ההתפשטות על-ידי שילוב כוחם הצבאי במאזן הצבאי האזורי. אם ארצות הברית תעשה זאת, ואם ארצות הברית תפעיל מדיניות של הכלה והרתעה, אני חושב שנוכל להרתיע מדינות אחרות מהצטיידות בנשק גרעיני. הצטיידות בנשק גרעיני היא עניין מסובך; היא גוזלת זמן רב ומשאבים רבים. לכן, בשביל מדינות החושבות על כך, אני חושב שהאמריקנים יכולים להציע פתרון טוב יותר.

הבעיה האחרונה היא הסיכון של טירונות בנשק גרעיני, ואני חושב שכאן קשה מאוד לומר שאם האיראנים יחליטו לייצר נשק גרעיני, הם ינהגו בזהירות הראויה ויתכננו כלי נשק גרעיניים שיהיו בטוחים כראוי. זה אולי הנעלם הגדול ביותר בעניין זה, אבל אינני חושב שהנעלם הזה יספיק כדי להניע את ארצות הברית לנהל אסטרטגיה של מלחמת מנע.

לסיכום, אני חושב שהאסטרטגיה של ארצות הברית בחלק זה של העולם תהיה אסטרטגיה קונבנציונלית למדי בחמש השנים הבאות. במקרה של עיראק, זה עניין של שליטה בעלויות, מזעור העלויות והפחתת העלויות. זו תהיה מדיניות אטית ומייגעת. אינני חושב שיהיה כאן "הפי אנד", אבל בעוד שלוש-ארבע שנים אנו עתידים למצוא נוכחות אמריקנית פחותה מאוד בעיראק, ועיראק אינה עומדת להיות מקום נאה.

בה בעת, בהתחשב במחיר שהאמריקנים שילמו עד עתה, בסיכונים ובעלויות הקשורים במתקפת מנע כלפי איראן, אין זה סביר שארצות הברית תנקוט בהתמודדות של מלחמת מנע. אין זה סביר שאסטרטגיה של דיפלומטיה ולחצים כלכליים תניע את האיראנים לשנות את מדיניותם בעתיד הקרוב. לדעתי אנו עתידים לחיות עם מעין חזרה על המלחמה הקרה במפרץ הפרסי, כשהאסטרטגיה של ההכלה והרתעה היא בררת המחדל.

אירופה ואתגרי המזרח התיכון

רוב דה-וויק

התבקשתי לדבר על תפקידם של גורמים חיצוניים לגבי עתידו של המזרח התיכון. לאמיתו של דבר, אני "חיצוני" מהאיחוד האירופי, והייתי רוצה לדבר על האיחוד האירופי כאדם חיצוני. ייתכן שזה יישמע מאכזב, אבל גם לאנשים חיצוניים אין פתרון למצב במזרח התיכון. לפיכך, הציפיות שלכם מדברי אינן צריכות להיות גבוהות מדי. עם זאת, אני חושב שהאיחוד האירופי יוכל למלא תפקיד צנוע באזור. זה גם אינטרס שלנו. אינטרסים חיוניים של האיחוד האירופי מוטלים על הכף באזור המפרץ, ובמזרח התיכון בכללותו. הדבר מחייב מעורבות מסוימת של האיחוד האירופי, בין אם הדבר מוצא חן בעינינו ובין אם לא. אבל השאלה היא מה יכול האיחוד האירופי לעשות? תחילה אנו חייבים להציג הערכה אסטרטגית מסוימת.

אתחיל באיחוד האירופי. האיחוד האירופי ניצב בפני אתגר ברור: כיצד להגדיר את תפקידו ואת מקומו בעולם. אני מאמין בכנות ששאלת הזהות האירופית היא בעיה עבור האיחוד האירופי, בעיה שיהיו לה השלכות על המדיניות שלנו כלפי המזרח התיכון.

אמירת ה"לא" של ההולנדים ושל הצרפתים במשאלי עם על עתיד חוקת האיחוד האירופי, לפני שנים אחדות, לא הייתה סימן מבשר טובות. הבעיה היא שיש לנו פוליטיקאים שאינם יכולים לשכנע את הציבור מדוע צריך האיחוד האירופי לנהל, למשל, מדיניות חוץ תכליתית יותר.

אנו, האירופים, זקוקים נואשות לחזון, ולהשתחררות מההסתאבות של השילוב האירופי. זה חשוב גם בנושא המזרח התיכון. ההסתאבות של השילוב האירופי דוחקת את אירופה בכללותה לשוליים, ואינה יכולה לתרום בצורה מהימנה לתהליכי השלום המתנהלים בעולם, לרבות במזרח התיכון.

אני חושב שאנו, האירופים, צריכים להמציא מחדש את האיחוד האירופי, בצורת מעצמת-על במובן מסוים. לא מדינת-על, אלא מעצמת-על. אנו חייבים להכין מדיניות חוץ וביטחון אירופית משותפת וחזקה. אחת הסיבות החשובות היא צמיחתה של אסיה. אם אנו, האירופים, רוצים למלא תפקיד במאבק הכוחות הגאו-פוליטי המתעורר, אין לנו בררה אלא להתאחד, ולהשלים את עוצמתנו הכלכלית בכוח צבאי.

פרופ' רוב דה וויק הוא ראש המרכז ללימודים אסטרטגיים בהאג.

סוגיה אחרת, הקשורה קשר הדוק למצב השורר כאן, במזרח התיכון, היא כמובן סוגיית הגישה לנפט. אבל יש עניין גם להשיג גישה למוצרים נוספים. זהו תנאי מוקדם לכלכלה שלנו, וכתוצאה מכך – להתפתחותנו וליציבות החברתית שלנו.

אסטרטגיית הביטחון האירופית, שהוצגה לפני שנים אחדות, מעידה בבירור כי הביטחון הוא אחד הנושאים העיקריים שהאיחוד האירופי צריך להתמודד אתם. זהו אחד הגורמים שבגללם אנו צריכים להיות מעורבים בחלק זה של העולם – באמצעות מניעת משברים, ואם יש צורך – בניהול משברים.

אלא שדיפלומטיה יכולה להיות תכליתית רק אם העוצמה הכלכלית נהנית מגיבוי של עוצמה צבאית. זו בעיה עבור המדינות החברות באיחוד האירופאי הרואות את עצמן כפוסט-מודרניות. מכל מקום, אירופה היא כבר בחמישים אחוזים מעצמת-על. אין ספק שיש לנו עוצמה כלכלית, אבל איננו יכולים לגבות אותו בעוצמה צבאית. הדבר הופך את מאמצינו הדיפלומטיים לפחות תכליתיים.

הליקויים הצבאיים של האיחוד האירופי ידועים היטב. ישנם תחומים שיש צורך לתקנם בעדיפות גבוהה – יכולת העברת כוחות אסטרטגית, העברת כוחות באוויר, העברת כוחות ימיים, הגנה וני"מ. כל מה שדרוש למבצעים של כוחות משלוח. אבל אנו איננו מוכנים להוציא כסף בכמויות מספיקות למטרות אלה, ובקרב אירופים רבים קיימת גם שאיפה לא לצאת למלחמות, אלא להשתמש במקום זאת ב"כוח רך".

אנו צריכים לשנות את הכוחות שלנו מכוחות מקומיים הנדרשים להגנה על המולדת, לכוחות מזוינים המתאימים לחילות משלוח הנדרשים להגנה על האינטרסים שלנו. הבעיה עם הכוח האירופי, וברור שזו בעיה שאנו נתקלים בה עכשיו בעיראק, שמתוך יותר משני מיליון לובשי המדים, רק 10-15 אחוזים ניתנים לפריסה בעיראק או באפגניסטן.

רוב המדינות החברות דבקות ברעיון המיושן של הגנה טריטוריאלית באירופה. אבל היום אין כבר שום איום ממשי בקרבת גבולנו. ככל שמרחיקים לנוע מזרחה, כך תמצאו יותר מדינות חברות הדבקות בסעיף חמש של אמנת נאט"ו (סעיף ההגנה הקיבוצית), הנכלל גם בחוקת האיחוד האירופי. ארצות אלה עדיין מדגישות את הצורך בכוחות מקומיים, שאי-אפשר להשתמש בהם למבצעים של חילות משלוח.

אנו צריכים להשתנות מפני שאנו עומדים בפני אתגרים. אזור חוסר יציבות מתחיל בקוריאה הצפונית, טייוואן, האוקיינוס ההודי, אזור המפרץ, המגרב ואחר כך בים הקריבי. רוב אזורי הנפט נמצאים באזור זה של חוסר יציבות.

האירופים חייבים גם להמשיך במלחמה נגד הטרור, ולנסות להביא ליציבות מסוימת בארצות השסועות מלחמות, כגון סומליה וסודן. בוודאי אנו חייבים להגן על קווי הספנות שלנו, למשל, באמצעות מבצעים בים התיכון ובאוקיינוס ההודי. אבל מדינות אירופיות רבות חסרות את היכולות הדרושות לעשות זאת. לכן, אין לנו בררה אלא לשתף פעולה.

אנו חייבים לגבות את הדיפלומטיה שלנו בעוצמה צבאית. אין ספק שהמצב הנוכחי אינו משביע רצון, ולכן אנו תכליתיים פחות במזרח התיכון, למשל. רוב האירופים אינם מוכנים להודות בכך שעוצמה צבאית עדיין ממלאת תפקיד בפוליטיקה העולמית.

החדשות הרעות הן שלאיחוד האירופי אין יכולות צבאיות, ואין צורך לומר שהאיחוד האירופי אינו יכול למלא תפקיד בצורה משכנעת. החדשות הטובות הן שכיום נוצרה גם אפשרות להפעלת "כוח רך"; והאיחוד האירופי יכול למלא במקרה זה תפקיד נכבד מאוד.

האיחוד יוכל לתרום לפתרונות פוליטיים. זה חשוב, מפני ששתי השחקניות העיקריות באזור זה, ארצות הברית וישראל, שמות דגש גדול מדי על "כוח קשה". קיים צורך נואש לגישה פוליטית יותר.

מה הם האתגרים כאן? עיראק הפכה לנקודת המוקד של הטרור הבין-לאומי; הסכסוכים האזוריים שיופיעו במלוא עוצמתם בין השיעים לבין הסונים הם תוצאה ישירה של הסכסוך בעיראק.

אתגר נוסף הוא, כמובן, הסכסוך המתמשך בין ישראל לבין הפלשתינאים. גורם מתיחות אחר הגיע לשיאו במלחמת לבנון השנייה, ב-2006. דומה שמבחינת האיחוד האירופי, אם כל האתגרים היא עיראק, ואבדן עיראק אינו אפשרות מעשית.

אני התנגדתי להתערבות בעיראק מפני שלא הייתה תכנית ב'. תכנית א' הייתה שינוי המשטר, אבל לא הייתה תכנית ב', כלומר, ייצוב ושיקום, מדרך הטבע שהדברים משתבשים. עכשיו אנחנו בעיראק ואיננו יכולים לעזוב אותה, מפני שאז המתקוממים, הטרוריסטים ידעו שניצחו, וזו תהיה הצלחה מופלאה בשביל אל-קאעדה, למשל.

האיחוד האירופי צריך להביא בחשבון מספר דברים בקשר למצב האסטרטגי בחלק זה של העולם, ישנם לקחים שצריך ללמוד. ראשית, צריך להכיר את התפיסה של חסידי הקו האסלאמי הנוקשה כי ניתן להביס את המערב ואת ישראל. זה משהו שמתעלמים ממנו, בייחוד בחלק שלי של העולם, אבל אני חושב שיש להם סיבות טובות להאמין שניתן להביס את המערב ואת ישראל.

הבה נחזור להצהרת המלחמה המקורית של אוסאמה בן לאדן; הוא טען כי יש לגרש את הישראלים ואת האמריקנים מאדמה שיש בה מקומות הקדושים לאסלאם.

מנקודת ראות אסטרטגית, היו כמה אירועים שהובילו לאמונה כי אכן ניתן להביס את המערב, לרבות את ישראל. אחרי המהפכה באיראן, תבוסת הסובייטים באפגניסטן והתפוררות ברית-המועצות ב-1991, הגיעו לא מעט מוסלמים לאמונה כי המערב חלש, ושניתן להביס אותו. חשוב ביותר להבין שבעיני הקיצונים, המערב עשה מעט מאוד כדי להגן על האינטרסים שלו אחרי 1979; לאחר תבוסתו של השאה של איראן, המערב לא נקף אצבע, לא הייתה תגובה למעט כמה תלונות. ב-1983 הוציאו מדינות המערב את כוחותיהן מלבנון אחרי שכמה נחתים נהרגו. ב-1993 תמך בן לאדן בהתקוממות בסומליה, וארצות הברית יצאה משם. באוגוסט 1998, אחרי פיצוצים נוראים בשגרירויות ארצות הברית בקניה ובטנזניה שהרגו קרוב ל-300 איש, הייתה תגובה צבאית סמלית בלבד: ירי של מספר טילי שיוט.

כל זה הוביל אפוא לאמונה שניתן לגרש את האמריקנים מחלק זה של העולם. במובן מסוים, נסיגת שרון מרצועת עזה והנסיגה החלקית מהגדה המערבית, הובילו לאמונה דומה. מעשי טרור, פיגועי מתאבדים והתקפות קטיושות הותירו את רישומן. יכול להיות שזה אינו החזון שלנו, אבל אני חושב שאין ספק כי כמה מהקיצונים האלה חושבים כך. ומה שהם חושבים חשוב, כמובן, כדי להסיק את המסקנות המדיניות הנכונות.

מסיבה זו, הצורה שבה אמריקה מטפלת בעיראק היא בעלת חשיבות עצומה לא רק לאמינותה, ולאמינות המערב בכללותו, היא בעלת חשיבות עצומה גם לעתיד הסכסוך בין המערב לבין עולם האסלאם. נסיגה כמו הנסיגה מווייטנאם מאוד לא רצויה, צריכה להיות אסטרטגית יציאה.

האיחוד האירופי יכול לעשות כרגע מעט מאוד. למעשה, מה שאפשר לעשות זה להמתין עד שיווצר קיפאון, ואז לחולל שינוי. כל עוד לא נוצר קיפאון, איננו יכולים להעלות או להוריד. האירופים צריכים להביא בחשבון את המנגנונים האסטרטגיים הללו.

למשל, קיים חוסר ההתאמה בין דוקטרינה לבין מצבים משתנים. כתשעים אחוזים מכל הסכסוכים מתנהלים על-ידי כוחות לא סדירים. עקב עליונות המערב בכוח לוחם, ליריבי המערב אין בררה אלא להשתמש בסוגי לחימה אשר מאזנים את פער הכוחות, כלומר, מלחמה לא סדירה ואסטרטגיות אסימטריות. בצורה כזאת, העליונות הצבאית כמעט אינה חשובה.

עתיד המזרח התיכון

אפגניסטן ועיראק מראות בבירור מה יכול לקרות כאשר מדינה בעלת עוצמה משתמשת בדוקטרינה הלא נכונה. אבל גם מלחמת לבנון, לדעתי, הוכיחה שכוח מזוין בטכנולוגיה עילית מתקשה מאוד להביס כוח קטן יותר המשתמש בטקטיקות אסימטריות, זהו אתגר קלסי.

המיומנויות של הכוחות המזוינים המערביים מתמקדות בתחומים מוגבלים, מסיבה זו הסיכויים לניצחון קלושים, וקטנים עוד יותר כאשר מתמודדים עם לוחמים לא סדירים. אנו מנהלים את המלחמה הלא נכונה נגד הלוחמים האלה. אנו צריכים ליישם נגד התקוממות דוקטרינה מיושנת ששורשיה נעוצים ברעיונות של שיטור ממלכתי שפותחו על-ידי הבריטים במאה ה-19.

לאמיתו של דבר, אנו מנהלים באפגניסטן מלחמה קולוניאלית מהסוג הישן, ומיישמים טכניקות של שיטור ממלכתי. הייתי מעורב בפיתוח כמה רעיונות דוקטרינריים באורוג'ן. זה המחוז "שלנו", של ההולנדים, באפגניסטן. החלטנו לעיין בהנחיות הישנות של גנרלים שנוסחו לפני מאה שנה, הן עדיין תקפות מפני שהמנגנונים החלים שם הם אותם המנגנונים.

למשל, שימוש ביותר מדי כוח זו דרך רעה לזכות בלבותיהם ובמוחותיהם של האזרחים. מסיבה זו אנו עומדים על סף איבוד הלבבות והמוחות של תושבי אפגניסטן. לדעתי, ישראל איבדה את לבותיה ואת מוחותיה של האוכלוסייה הפלשתינאית כבר לפני זמן רב. הגורם המכריע הוא שצריך להיות איזון. יותר מדי כוח יגרום לאבדן הלבבות והמוחות, ואחר כך יאבד כל השאר. אנו, בני המערב, והאמריקנים בייחוד, אבל לדעתי לפעמים גם ישראל, עלי לומר לצערי, שמים יותר מדי דגש על כוח.

לסיכום, לדעתי הפתרון היחיד הוא פתרון פוליטי. המלחמה במזרח התיכון יכולה להימשך לנצח. אבל כל עוד לא נוצר מצב של קיפאון דבר שעלול לקחת זמן רב, יש מעט מאוד מקום לפתרון פוליטי. הגישה הצינית היא אפוא, שתימשך הלחימה. גדרות יוכלו לעזור.

ארצות הברית ושותפותיה לקואליציה צריכות לשאוף לפתרון פוליטי בעיראק, רצוי – בעזרת האיחוד האירופי. לדעתי, אין בררה אלא לפצל את המדינה לשלוש זהויות שונות, ואולי למדינות עצמאיות. ייתכן שזה יצריך מעורבות של מדינות שכנות. אני חושב שזה סימן טוב שעכשיו יש קשרים דיפלומטיים מסוימים בין ארצות הברית לבין איראן.

מה שמתרחש עכשיו בעיראק הוא התפשטות של מעשי אלימות. זו יכולה להיות גם תחילתה של אסטרטגיית יציאה. מה שאני רואה בחלק שלי של העולם, הוא שיש פחות ופחות אהדה כלפי העם העיראקי, מפני שהסונים והשיעים ממשיכים להילחם זה בזה. אם זה המצב, מדוע זה צריך להיות אכפת לנו? יש

חוסר הבנה לגבי מה שמתרחש שם, ונראה כאילו האנשים האלה אינם רוצים להגיע לשלום. אם זה המצב, זה יכול ליצר אסטרטגיית יציאה מצוינת בטווח הארוך. וטווח ארוך הוא שנה-שנתיים. מפני שאז המתקוממים יואשמו, לפחות בעיני הציבור באירופה המערבית, ובעיני האמריקנים וכוחות הקואליציה בדרך כלל.

במובן מסוים, זה מה שקורה גם בחלק הזה של המזרח התיכון. אני חושב שיש מעט מאוד הבנה בחלקים גדולים של אירופה לגבי ההתנהגות ברצועת עזה, בדרום לבנון ובגדה המערבית. ישראל נסוגה מרצועת עזה ויצאה מלבנון; היא עשתה כמה צעדים, אבל הלחימה נמשכת.

אני מציע שישראל תפגין איפוק מסוים ונראה מה יקרה. לדעתי זה הדבר היחיד שאתם יכולים לעשות. אם זה יתנהל כך, אני חושב שהעמדה המוסרית תהיה לצד ישראל ולא לצד הנלחמים בכם.

בהתחשב בנוכחותה הבולטת של סין במערכת הבין-לאומית ובמעמדה הנוכחי במזרח התיכון, נשאלת השאלה איזה תפקיד ימלאו הסינים במזרח התיכון, ובאיזו מידה יושפע המזרח התיכון מסין בעשור הקרוב. אנסה להשיב על שאלה זו תוך התייחסות לארבעה תחומים: אסטרטגית – מקומו של המזרח התיכון במפת דימויי האיומים של סין ויחסה ליריבים גלובליים בו; דיפלומטיה ופוליטיקה – היחסים הדו-צדדיים של סין עם ממשלות מזרח תיכוניות ופעילותה הפוליטית האזורית והבין-לאומית; צבאית – מכירות הנשק של סין והרכש הצבאי שלה, והלקחים שהיא מפיקה מהעמותים החמושים במזרח התיכון; וכלכלית – סחר והשקעות הדדיים סיניים-מזרח תיכוניים, יצוא של עובדים סיניים ויבוא של מקורות אנרגיה.

1. אסטרטגיה. המזרח התיכון מילא מאז ומתמיד תפקיד שולי עבור סין. במקרה הטוב הוא היה קשור בעקיפין לתפיסות האיומים של סין. המזרח התיכון נחשב תמיד כחוליה בטבעת כיתור פוטנציאלית או ממשית סביב סין העלולה להשפיע על ביטחונה ואולי גם על הישרדותה. כך התייחסו הסינים הקומוניסטים להתקדמות הגרמנית למזרח התיכון במלחמת-העולם השנייה; לבריתות שנכרתו ביוזמת וושינגטון ("ברית בגדד" ו"ברית המרכז" – CENTO); לאחיזה הסובייטית במזרח התיכון ובאפגניסטן (מסוף שנות החמישים ועד סוף שנות השמונים); ולאחרונה, שוב לארצות הברית (על רקע נוכחותה בעיראק, בערב הסעודית ובמרכז אסיה). נראה לכאורה שבייג'ינג מתכוונת – בעקביות ובצורה רשמית – לנסיגה של כל נוכחות זרה במזרח התיכון, בכל זמן שהוא. למעשה, בייג'ינג מעריכה, בצורה בלתי רשמית, את תפקידה של ארצות הברית כתורמת ליציבות יחסית. גישה זו עמדה בראש סדר העדיפויות בשלושת העשורים האחרונים, וברור שהיא תישאר בעינה בעתיד הקרוב ומעבר לו, כל עוד תמשיך סין לשים דגש על צמיחתה הכלכלית ופיתוחה. יחסים טובים עם וושינגטון חשובים לבייג'ינג הרבה יותר מאשר יחסים טובים עם טהרן. מכל מקום, סין אינה נמצאת בעמדה, ומעולם לא הייתה בעמדה, שבה תוכל להרחיק את המעורבות הזרה במזרח התיכון, והיא בשום מקרה אינה נחשבת לתחליף.

2. דיפלומטיה ופוליטיקה. בחמש-עשרה השנים האחרונות מקיימת סין יחסים דיפלומטיים טובים עם כל הממשלות המזרח תיכוניות. נגישות מסוג כזה

לכל הצדדים, גם כאלה המסוכסכים ביניהם, היא גם יתרון וגם חיסרון. כדי למנוע ניכור או פגיעה בצד כלשהו, ניסתה סין שלא להתייצב לצדו של אחד הצדדים, ולא לאמץ מדיניות ברורה כל שהיא בסוגיות השנויות במחלוקת ובסכסוכים אזוריים. הסינים נראים – או מעמידים פנים – כאילו אינם מבינים את המורכבויות של הבעיות המזרח תיכוניות. כתוצאה מכך, התנהגותה של בייגינג בארגונים בין-לאומיים, כגון בסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית (IAEA) או במועצת הביטחון של האו"ם, היא התנהגות זהירה מאוד, נוטה להשתמט מהכרעות, להימנע, למתן, ולדחות, ולעשות כל מה שניתן כדי לעקוף קבלת החלטה. זה נעשה לא רק כדי לשמור על יחסים טובים עם ממשלות מקומיות (כגון איראן או סודן), אלא גם – ואולי בעיקר – כדי למנוע התגרות בארצות הברית. בייגינג מודעת היטב לחוסר האונים הפוליטי שגזרה על עצמה במו ידה במזרח התיכון. נציגיה אמרו כי לאחר שארצם תצבור כוח היא תהיה פעילה יותר באזור זה, עד כה אין שום סימנים לכך שהמדיניות תשתנה בעשור הקרוב, ובשום מקרה לא בצורה מרשימה.

3. צבא. סין מעולם לא מילאה תפקיד צבאי משמעותי במזרח התיכון, פרט, אולי לשנות השמונים. בשנים אלה הפך המזרח התיכון לשוק היצוא העיקרי של נשק מסין (בעיקר לאיראן ולעיראק), אבל מאז תחילת שנות התשעים צנחו מכירות הנשק הסיני למזרח התיכון בתלילות, בעיקר בגלל איכותו הירודה של הנשק הסיני, הזמינות של ספקים אחרים, וביקורת הולכת וגוברת מצד מדינות מערביות, בעיקר מצד ארצות הברית. אין לפטור כלאחר יד את תרומתה הצבאית של סין בסוגים מסוימים של נשק (למשל, טילים) ולארצות מסוימות (למשל, איראן). למעשה, טילי שיוט C-802 ונשק סיני נוסף הועברו לחזבאללה בלבנון (כנראה בלי רשותם של הסינים), והופעלו במלחמת לבנון השנייה. בשנים האחרונות שופר הייצור הצבאי הסיני במידה ניכרת, וייתכן שבעשור הקרוב יימכר נשק סיני קונבנציונלי למדינות המזרח התיכון, ובעיקר לאיראן, כסוכנת שלהם כלפי ארצות הברית.

בשנות השמונים נעשה המזרח התיכון, או ליתר דיוק – ישראל, אחד המקורות העיקריים של הספקה צבאית לבייגינג. יבוא זה החל להצטמצם מאז תחילת שנות התשעים, בעיקר בגלל הופעתה של חלופה רוסית, וגם כתוצאה מלחצים אמריקניים. בשנים האחרונות נפסקה כמעט לגמרי ההספקה הצבאית של ישראל לסיין. בלחצה של ארצות הברית הוקם במשרד הביטחון של ישראל אגף חדש לפיקוח על יצוא הנשק, ולכנסת הוגשה הצעת

חוק חדשה לפיקוח על יצוא הנשק. קיימת סבירות גבוהה שישראל לא תחדש את מכירות הנשק לסין בעשור הקרוב.

ובכל זאת, למזרח התיכון יש חשיבות צבאית עצומה לגבי סין, כמעבדה ענקית ללוחמה מודרנית, לטכנולוגיה צבאית מתוחכמת ולכלי נשק מתקדמים. הסינים עקבו מקרוב אחרי המלחמות במזרח התיכון, ובייחוד אחר הביצועים האמריקנים שחשפו את יתרונותיהם הצבאיים וגם את חסרונותיהם. השקיפות הנהוגה בארצות הברית מספקת לסין את המודיעין הטוב ביותר, ובחינם. זוהי סיבה נוספת לכך שבייג'ינג לא הטילה וטו על הפעלת כוח בעיראק, ותנהג כך גם כלפי מדינות מזרח תיכוניות אחרות, כגון איראן, סוריה וסודן, אם יהיה צורך.

4. כלכלה. חלקו של המזרח התיכון ביחסים הכלכליים הבין-לאומיים של סין – ולהפך – הוא חלק שולי בלבד. לדברי התקשורת וכמה "מומחים", המחויבות של סין כלפי איראן מבוססת על תועלת כלכלית. עם זאת, בדיקה מהירה של הנתונים מראה כי חלקה של איראן ביחסים הכלכליים הבין-לאומיים של סין הוא בערך 0.6 אחוזים, ובכל זאת, במובן מסוים המזרח התיכון הוא הגורם החשוב ביותר בכלכלה הגואה של סין, והכוונה למקורות האנרגיה. סין החלה לייבא נפט בשנות השמונים, בעיקר מדרום-מזרח אסיה, אבל החל ב-1993, כאשר הפכה סין ליבואנית נפט של ממש, החל הנתח של המזרח התיכון ביבוא הנפט של סין לצמוח והגיע לחמישים-ששים אחוזים, תלוי בשאלה כיצד אנו מגדירים את "המזרח התיכון". לאמיתו של דבר, כבר מההתחלה רצתה בייג'ינג לגוון את יבוא הנפט שלה כדי להימנע מתלות גדולה מדי במזרח התיכון. אולם בטווח הקצר, ובוודאי בטווח הארוך, אין תחליף לנפט של המזרח התיכון. הסינים ניסו אמנם לסחוט במהירות האפשרית את עתודות הנפט המוגבלות של מדינות באפריקה, בדרום אמריקה ובמרכז אסיה, אבל המזרח התיכון יישאר, ללא עוררין, מקור האנרגיה העיקרי של סין למשך זמן רב. כמו צרכנים רבים אחרים, התלות של סין בנפט המזרח תיכוני עלולה להגיע לשמונים עד תשעים אחוזים מהיבוא שלה, אבל אולי לא בעשור הקרוב. עם זאת, סין תהפוך בהדרגה למתחרה על הנפט המזרח תיכוני עם צרכנים גדולים נוספים, ובעיקר יפן, הודו וארצות הברית.

לסיכום – על אף שסין הרחיבה את פעילותה הכלכלית הבין-לאומית במידה ניכרת, היא עדיין אינה נחשבת למעצמת-על גלובלית, בעלת יכולות פוליטיות וצבאיות. נוסף על כך, להוציא את עניין האנרגיה, למזרח התיכון מעולם לא הייתה עדיפות כלשהי במדיניות החוץ של סין. בנסיבות כאלה, דומה שבייג'ינג מסתפקת במילוי תפקיד צנוע יותר מבלי להתאמץ יותר מדי. מעמדה העתידי

במזרח התיכון יהיה תלוי בהתפתחויות שיתרחשו בסין, במזרח התיכון ובעולם כולו. לא סביר להניח שיתרחש שינוי פוליטי שישפיע על השקפת עולמה של סין. צבאה של סין ישתפר, ללא ספק, אולם לא בדרכים שישפיעו על תפקידו במזרח התיכון. דבר אחד בטוח כמעט לחלוטין: כלכלת סין תמשיך לצמוח. שינויים במזרח התיכון, כמו עיצומים על איראן או אפילו שימוש בכוח כלפיה, יגרמו אולי לשריטות בסין, אך אלה לא יהיו רציניות. הסיבה לכך היא שבייג'ינג הייתה פיקחית במידה מספקת כדי ליצור תחליפים, ובראש בראשונה – ערב הסעודית. במרדף בסיסי אחר יציבות, ברור שבייג'ינג תקדם בברכה את יישוב הסכסוך הערבי-ישראלי-פלשתינאי. ולבסוף, תפקידה של סין במזרח התיכון עשוי להיות מושפע מיחסיה עם ארצות הברית. במקרה של הידרדרות היחסים בין סין לבין ארצות הברית, עלולה סין להיות מעורבת יותר בתנאים הפוליטיים והצבאיים במזרח התיכון. אחרת, ככל שהדברים משתנים, כך הם נשארים אותו הדבר.

מדיניות צרפת כלפי המזרח התיכון אחרי הבחירות

צילה הרשקו

בחירתו של ניקולה סרקוזי לנשיאות צרפת ב-6 במאי 2007, לאחר 12 שנות כהונה של ז'אק שיראק, עוררה עניין תקשורתי רב בצרפת ובעולם, בשל ההשלכות החשובות העשויות להיות לתוצאות הבחירות על עיצוב מדיניות הפנים והחוץ של צרפת. סרקוזי, הכריזמטי, הדינאמי וחד הלשון הבהיר בעת מסע הבחירות ועם ניצחונו, שהוא מבקש להביא מרפא לשורה של בעיות כלכליות וחברתיות. בראש ובראשונה הוא הבטיח לשקם את כלכלתה המדשדשת של צרפת, להתמודד עם בעיות האלימות, ההגירה הבלתי-חוקית, ועם האבטלה והליקויים במערכת ההשכלה והבריאות.

פעולותיו הראשונות זכו לאהדה רבה בציבור הצרפתי. הוא הקים ממשלה צרה של 15 שרים, עמד בהבטחתו לשוויון בין נשים וגברים, ובחר לראשות הממשלה בפרנסואה פיין, המקובל על איגודי העובדים, בכך חיזק את המסר שהוא מתכוון לבצע את הרפורמות תוך הידברות עם האיגודים המקצועיים רבי העוצמה בצרפת.

סרקוזי הבהיר שמטרתו ללכד את הצרפתים, וכי הוא יהיה הנשיא של כולם ולא רק של מפלגתו, מפלגת ה-UMP. בהתאם לכך נבחרו לממשלתו אישים כמו שר החוץ הדינאמי והפופולארי, ברנרד קושנר, סוציאליסט, שסולק ממפלגתו עם מינויו לשר במפלגה החדשה. קושנר, מכונה ה"דוקטור הצרפתי" בשל מעורבותו האישית הרבה במשברים הומניטאריים ברחבי העולם. הוא מאמין בזכות ההתערבות במשברים בין-לאומיים ושעשויות להיות לכך השלכות גם באזורנו.

סרקוזי, במרץ האופייני לו, החל מיד עם בחירתו ביוזמות כלכליות וחברתיות. מתנגדיו מאשימים אותו שהוא נוקט בצעדים פופוליסטיים, כדי לזכות בתמיכה מסיבית למפלגתו בבחירות לאסיפה הלאומית, כמו מתן הקלות לרוכשי דירות. יש לציין, שאכן בבחירות, ב-10 וב-17 ביוני 2007, זכתה מפלגתו של סרקוזי לניצחון מרשים, דבר שחיזק את המנדט שלו לביצוע רפורמות כלכליות וחברתיות נרחבות.

אך מעבר ליעדים האלקטוראליים נראה שהתנופה של החקיקה הכלכלית שלו מעידה על כוונתו הנמרצת למלא את הבטחותיו להניע את הכלכלה הצרפתית

ולהפכה לתחרותית יותר בשוק הגלובלי. סרקוזי זוכה לפופולאריות גם עקב גינונים חיצוניים, שיש בהם סגנון חדש ורענן: טפיחות על השכם, מגע אנושי, וקיום אווירה רשמית פחות מזו של קודמיו.

סרקוזי אינו חושש להעלות לדיון ציבורי נושאים המהווים טאבו. הוא אינו הולך סחור-סחור ומתגאה בדיבור ישיר. כך גם לגבי בעיות רגישות כמו בעיית אי-היקלטותם של מהגרים מוסלמים מארצות המגרב, בני דור שני ושלישי להגירה. בשעתו הוא רכש את טינתם של חוגים אלה כאשר כינה את מחוללי המהומות בסתיו 2005 בשם "פרחחים" ודרש למצות עמם את הדין. כדי להתמודד עם הבעיה מינה סרקוזי שר מיוחד, הממונה על הגירה, אינטגרציה וזהות לאומית. צעד זה עורר ביקורת לא מעטה, אך גם זכה להערכה רבה בקרב תומכיו.

על אף שסרקוזי מציב את ענייני הכלכלה והחברה של צרפת בראש סדר העדיפויות שלו, הוא הבהיר היטב את החשיבות שהוא מיחס למדיניות החוץ של ארצו. הוא הצהיר על כוונתו לפעול להרחבת השפעתה הבין-לאומית של צרפת, לפעול לקידום שיתוף הפעולה הבין-לאומי בתחום המלחמה בטרור, בתחום האקולוגי ובסיוע להתפתחות עמי אפריקה.

החוקה של הרפובליקה החמישית מעניקה לנשיאי צרפת מעמד וזכויות ביצועיות רחבות מאוד, בעיקר בתחום החוץ והביטחון. סרקוזי מבקש להשאיר את רישומו על מדיניות החוץ של צרפת, לא רק בהתוויית עקרונותיה הכלליים אלא גם בהתערבות בממדיה האופרטיביים והמעשיים. לשם כך הקים מועצה לביטחון לאומי נוסח ארצות הברית.

במסגרת מדיניות החוץ של סרקוזי תופס המזרח התיכון מקום של כבוד. עד עתה מסתמנת המשכיות במדיניות צרפת כלפי המזרח התיכון.

בחירתו של סרקוזי עוררה בישראל ציפיות מוגזמות לעידן חדש ביחסי ישראל צרפת. סרקוזי, שסבו היה ממוצא יהודי, הכריז אמנם בבירור על יחסו הידידותי לישראל. הוא גם הוכיח בעבר את נחישותו להיאבק באנטישמיות ולנקוט צעדים חריפים נגד מחולליה. יחד עם זאת, יש לזכור, שגם הממשל הצרפתי הידידותי ביותר לישראל לא יוכל להתעלם מגורמים בעלי משקל כגון, הקשרים המסורתיים של צרפת עם העולם הערבי, אוכלוסייתה המוסלמית הגדולה של צרפת, קרבתה הגאוגרפית של צרפת למדינות המגרב ודעת הקהל הצרפתי, שאיננה אוהדת לישראל, וזו בלשון המעטה. בנוסף, אין זה סביר, שיפסקו חילוקי הדעות הפוליטיים בין ישראל לבין צרפת על רקע הסכסוך

הישראלי-פלשתינאי. צרפת נאבקת זה למעלה מעשרים שנה למען הגשמת ה"חזון" שלה להקמת מדינה פלשתינאית בת-קיימא שתתקיים בשלום לצד מדינת ישראל.

מנגד, ישראל מעמידה בספק את הקמתה של מדינה פלשתינאית יציבה ושוחרת שלום כל עוד יימשכו הטרור, האנרכיה והסירוב להכיר בקיומה של מדינת ישראל. הצרפתים אמנם מגנים את הטרור הפלשתינאי ואת ירי הקסמים מעזה וטוענים שהם רגישים מאוד לביטחונה של מדינת ישראל. אך יחד עם זאת הם מגנים את ההתנחלויות, טוענים שהן מהוות מכשול לשלום בר-קיימא ודורשים מישראל מחוות של ממש כלפי הפלשתינאים, כגון, הפשרת כספי המסים המוקפאים, פתיחת מחסומים ומעבר חופשי של אנשים וסחורות.

בחירתו של סרקוזי כנשיא צרפת עשויה, אם כן, להביא לאיזון ביחסה של צרפת כלפי ישראל ולשיפור נוסף בסגנון ובטון. אך לגופו של דבר, יחסי ישראל-צרפת יישארו כשהיו: מחד גיסא, חילוקי דעות פוליטיים, ומאידך גיסא, קיום דיאלוג ויחסים בילטרליים הדוקים בתחומים מגוונים.

גם הכרזותיו הידידותיות של סרקוזי כלפי ארצות הברית יצרו תקוות לשינוי חיובי. אך יש להתייחס להכרזות אלה בעירבון מוגבל. סרקוזי טוען, שמשמעותה של ידידות בין מדינות היא בין היתר היכולת לבקר בגלוי. כך מצדיק סרקוזי את ביקורתו של שיראק על ארצות הברית בנושא הפלישה לעיראק. עם זאת, הוא מזהיר שנסיה חפוזה עלולה לגרום לתוהו ובוהו.

סרקוזי טוען במקביל, שאי-קביעת אופק לנסיגה עלול להגביר את האלימות בעיראק. סרקוזי מאמין שיש לכנס ועידה של כל הפלגים ולהביא להסכמה לאומית בעיראק שבמסגרתה לא תפגע אף אחת מהעדות בעת הקצאת משרות ובמשאבים. הצעה זו נראית מעורפלת ובלתי-קונקרטי, אך היא משדרת נכונות לשיתוף פעולה עם ארצות הברית להשגת הסדר בעיראק. בהקשר זה רצוי לציין, שהתקרבות בין ארצות הברית לבין צרפת או בין ארצות הברית לבין אירופה אינה בהכרח בעלת השלכות חיוביות לישראל. אינני רוצה להיות פסימית, אך התקרבות מעין זו עשויה להתבטא בלחצים משותפים לוותרים מכאיבים ואולי גם מסוכנים, זאת בעיקר לאור חוסר הוודאות של זהות הממשל החדש עם תום כהונתו של בוש.

נקודה נוספת בעלת חשיבות היא מדיניותו של סרקוזי בנושא הלבנוני, שאף בה מסתמנת מידה רבה של המשכיות. סרקוזי, כמו שיראק לפניו, מדגיש את תמיכתה הבלתי מתפשרת של צרפת בריבונותה ובעצמאותה של לבנון. הוא

תומך בהחלטת מועצת הביטחון להקמת הטריבונל הבין-לאומי לחשיפת רוצחיו של רפיק חרירי. צרפת משתפת פעולה עם ארצות הברית בנושא משלוח נשק ותחמושת לצבא לבנון, בעקבות הקרבות נגד קבוצת הטרור האינטגרסטי, פתח-אל-אסלאם.

אזכיר בהקשר זה, שהביקור הרשמי הראשון של קושנר מחוץ לארצו היה בלבנון כבר ב-24-25 במאי 2007. קושנר הכריז אז על כוונתו להפעיל את השפעתה הדיפלומטית של ארצו ולשוחח עם כל הפלגים, כולל עם החזבאללה, כדי להגיע להסכמה לאומית. צרפת מצהירה, שכוונתה להביא בסופו של דבר לפירוק המליציות בלבנון, יחד עם זאת, היא עומדת בסירובה להכריז על החזבאללה כעל ארגון טרור, בטענה שהוא מהווה חלק ממרקם החיים הפוליטיים בלבנון.

לכן, צרפת יוזמת במחצית יולי ועידה לבנונית פנימית לדיון במצב בלבנון, שתיערך בצרפת באווירה נעימה יותר ובה ישתתפו הפלגים השונים וגם נציגים של החברה האזרחית. האינטרס המידי של צרפת בשמירת השקט בלבנון, קשור כמובן גם בחשש שלה לביטחונם של 1,600 החיילים הצרפתים המשרתים ביוניפיל המורחב. בסופו של דבר לישראל ולצרפת יש מטרות משותפות בלבנון, כמו שמירת יציבות המשטר הדמוקרטי, מניעת התחמשותו מחדש של החזבאללה, ומניעת מעורבות סורית ואיראנית. בעת ובעונה אחת, המצב הנפיץ בלבנון עלול להביא להרעה ביחסי ישראל וצרפת במקרה של התלקחות נוספת.

המשכיות מסתמנת גם במדיניות של הממשל החדש כלפי סוריה. מדיניות המתבטאת בדרישות מסוריה לשיתוף פעולה עם הטריבונל הבין-לאומי לחקירת רצח חרירי, לאי-התערבות בענייניה הפנימיים של לבנון ולכיבוד החלטה 1701 של מועצת הביטחון. ובכל זאת קיים הבדל, יחסו של שיראק לסוריה היה קשור במעורבות רגשית בשל קשריו העמוקים עם משפחת חרירי ועם רפיק חרירי, מדיניותו של סרקוזי בנושא הסורי תהיה מושפעת יותר משיקולים רציונאליים. בהמשך, וכאן אני מעלה השערה שאיננה מבוססת עדיין על התבטאויות מפורשות, עלולים להגיע למצב, שצרפת תפעיל לחצים לווייתורים ישראלים ברמת הגולן או בשאלת חוות שבעא כדי להשיג שקט ללבנון. אפשרות זו נובעת מההנחה, שהמטרה המרכזית של צרפת היא להגיע למידה אפשרית של שקט בלבנון ובאזור.

כדי לייצב את המצב בלבנון ייעשו כנראה ניסיונות נוספים להגיע להידברות עם איראן הניסיונות כנראה לא יביאו לשינוי הקו הצרפתי הנוקשה בנושא הגרעין

עמיד המזרח התיכון

האיראני. בהכרזות הפומביות של סרקוזי עולה הדרישה הברורה לפעילות משולבת של הקהילה הבין-לאומית להחרפת הסנקציות על איראן, אך יחד עם זאת להימנע מפעילות צבאית. אציין בהקשר זה, שצרפת מילאה לאחרונה תפקיד מרכזי ונחרץ ביוזמת ההחלטה של מועצת הביטחון לגנות את נשיא איראן על קריאותיו להשמדת ישראל.

נקודה אחרונה בעלת משמעות למזרח התיכון היא הנושא של קבלת טורקיה לאיחוד האירופי. סרקוזי הביע התנגדות מפורשת להצטרפותה של טורקיה לאיחוד האירופי בטענה שהיא איננה שייכת לאירופה מבחינה גאוגרפית, במקום זאת הוא מציע להעניק לה מעמד מועדף. בשלב זה סרקוזי רואה בעדיפות ראשונה את הצורך לשקם את אירופה על ידי אימוץ חוקה מקוצרת ועל ידי קידום כוחה המדיני.

מה ההשלכות האפשריות של מדיניות זו לגבי המזרח התיכון? אם יתקבל הקו של סרקוזי כלפי טורקיה הדבר עלול לגרום לחיזוק הגורמים המוסלמיים ולהחלשת החילוניים שם. נקודה שנייה, גיבוש אירופה מדינית עשוי להביא למעורבות רבה יותר בסכסוך הישראלי-פלשתיני, שלא בהכרח תהיה בעלת אופי חיובי כלפי ישראל.

לסיכום, סרקוזי הוא, מה שאומרים אצלנו: "מטאטא חדש". הוא נמרץ, הוא מוכשר, הוא יסודי והוא ממוקד במטרותיו. הוא חותר לתוצאות ולהשפעה במדיניות פנים וחוץ כאחד, כי הוא מאמין בקשר שביניהן. מדיניותו המזרח תיכונית מהווה בעיקרה המשכיות של מדיניות קודמו, אך בדרכו הנמרצת הוא יחזור להשפעה, בנושא אותו הוא מחשיב כבעל חשיבות אסטרטגית לצרפת.

מתוך קצב העשייה התזזיתי והמסחרר שלו, סביר להניח, שבזמן הקרוב נהיה עדים ליוזמות חדשות במזרח התיכון ובמסגרת האו"ם, האיחוד האירופי, הקוורטט, או במסגרת חדשה של איחוד ים-תיכוני. נראה שצרפת של סרקוזי תמלא תפקיד מרכזי וחשוב בתיווך בקונפליקטים במזרח התיכון, כולל הקונפליקט הישראלי-פלשתינאי. ישראל מצדה, רצוי שתעשה מאמץ לקדם את שיתוף הפעולה עם המשטר החדש, תוך הדגשת המטרות, האינטרסים והערכים המשותפים.

אם אשכחך ירושלים: שאיפות איראניות עבור ישראל והאזור

זאב מגן

העניין של המסורת המוסלמית בירושלים לא נולד אתמול. ירושלים היא אל-קבלה אל-אולה, יעד התפילה הראשון של המוסלמים לפני שהסבו את פניהם למכה; והרי כולנו יודעים שהנביא מוחמד, על אף שישב באותה עת ממש באמצע העיר מכה מספר צעדים ממקדש הכעבה, נאלץ, על מנת לעלות השמימה ולפגוש את אללה, לרכב על סוס-סילון כל הלילה עד שהגיע דווקא להר המוריה ומשם המריא. אולם מעמדה של ירושלים בתודעה האסלאמית נשאר בכל זאת שולי ושטחי: תעיד על כך, בין היתר, העובדה שבמהלך 1,200 שנה של ריבונות מוסלמית לא הפכה העיר מעולם לבירה, ורוב הזמן אף הוזנחה. ההתמקדות המוסלמית בירושלים גברה באופן משמעותי במאה העשרים כתוצאה מסכסוך ישראל-ערב. החל משנת 2004 חלה עליית מדרגה נוספת וחדה במגמה זו, הפעם תחת חסות איראנית.

ההתפתחות זו התרחשה משום שלאיראן שאיפות גדולות באזורנו. בדומה לברית המועצות, היו תקופות מאז המהפכה שכתוצאה מבעיות פנים או אתגרי חוץ נאלצו האיראנים להסתפק ב"אסלאמיזם במדינה אחת", אך החלום שלהם היה ונשאר יצירת גוש אסלאמיסטי-רדיקלי עצום במזרח התיכון כולו, עם איראן בראשו בתפקיד הגורו. אמונתם העיקשת של מנהיגי איראן בהתגשמות החלום הזה נראית היום מוצדקת מתמיד, כאשר בהשפעתו הישירה או הבלתי ישירה של החיזמיניזם, הולכים ומתחזקים גורמים אסלאמיסטיים בפקיסטן, באפגניסטן, בעיראק, בלבנון ובפלסטין – ורק מספר צעדים מאחוריהם במצרים, בצפון אפריקה, בירדן, בטורקיה, בסוריה ואפילו בערב הסעודית – גורמים אלו עלולים להנחיל בקרוב בחלק ניכר ממדינות אלה משטרים בעלי נטיות אסלאמיסטיות חריפות לא פחות מזו של איראן. התקדמנו הרבה מאז שהמזרחן הצרפתי הדגול Olivier Roy הספיד בשנת 1982 את האסלאמיזם בספרו המפורסם, "הכישלון של האסלאם הפוליטי".

שני מכשולים עיקריים עומדים בין הרפובליקה האסלאמית ויישום החזון המרהיב הזה: הראשון הוא הקרע בין הרוב הסוני והמיעוט השיעי, כאשר האיראנים משתייכים לפלג האחרון; השני הוא קיומה של מדינת ישראל בלב לבו של דאר אל-אסלאם. בשנים האחרונות השכילה ממשלת טהרן להבין שהפיתרון לבעיה השנייה יכול להיות גם הפיתרון לבעיה הראשונה, שהרי על

ד"ר זאב מגן הוא ראש החוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן וחוקר בכיר במרכז בס"א.

מנת להתמודד עם הסכסוך הסוני-שיעי ולנטרל אותו, דרוש יעד משותף שיעזור לאחות את הקרעים, משאת נפש ומחוז חפץ אליו יוכלו המאמינים באללה לשאוף כאיש אחד בלב אחד. לאן, אם כן, ישאו כלל המוסלמים את עיניהם? לא למכה – למרות מס השפתיים של השיעה בנוגע לחשיבות החג, מכה היא הבירה הרוחנית של הסוניזם, ונמצאת היום תחת ריבונותם של הוהאבים, אל-עדו אל-אזרק, אויבי הנפש של השיעה. לא לכרבאלא – למרות מס השפתיים של הסונים בנוגע לעילוי דמותו של האמאם חוסיין שנהרג שם, כרבאלא היא הבירה הרוחנית של השיעים, ומרכז חשוב היום של פעילות אנטי-סוניית אלימה. הפיתרון נמצא במוקד שלישי, אל-קדס, ירושלים, מוקד אשר נהנה מהסכמה כלל-מוסלמית ולכן לא יגרום לקיטוב, אלא יאחד את פלגי האומה המעומתים. הפניית הכוחות האסלאמיסטיים הסונים והשיעים ממלחמת האחים ההרסנית שלהם לעבר מסע משותף ורב עוצמה לכיבוש ירושלים תוריד בבת אחת את שני המכשולים – הקרע הסוני-שיעי וקיום מדינת ישראל – העומדים בין האיראנים לבין הגשמת חלומם. חיזמיני אמר בזמן מלחמת איראן-עיראק: "הדרך לירושלים עוברת בכרבאלא", אבל ההפך הוא גם נכון: הדרך לחיזוק השיעים ואיראן – הדרך ל"כרבאלא" – עוברת בירושלים.

מסיבה זו אנו עדים לכך שבשנים האחרונות יש בתקשורת ובתעמולה האיראנית יותר ויותר אמירות, דיונים, דרשות, נאומים, מסות, שיעורים, פתוות ואפילו, כפי שראינו, שירים, המתרכזים באופן חסר תקדים בירושלים ככיוון התפילה המוסלמית הראשונה, כעיר הנביאים ואפילו מאפ-א-ג'האן, "טבור העולם" שממנו התפשטה כל הארץ בבריאה (תיאור שבמסורת המוסלמית היה בדרך כלל שמור למכה). הדגש החדש והחזק הזה באיראן על קדושת ירושלים הולך עם החרפה משמעותית בתיאור האופי המפלצתי והשטני של העם שכרגע שולט בה. דוגמה לשילוב זה נוכל לשמוע מפיו של איתוללה מחמד עלי-א-תסח'ירי, שבמקרה – או שלא כל כך במקרה – עומד כיום בראש "המרכז להתקרבות בין האסכולות האסלאמיות" (היינו, בין הסונים והשיעים):

"מקור הנוגה האילהית, הצוהר לשמיים הנצחיים, (כך מתאר תסח'ירי את ירושלים), כיוון התפילה הראשון ומסגדו של דוד, ביתם של הנביאים וצומת ארבעת הנהרות (התיאור האחרון הוא אולי רמיזה ספרותית מתוחכמת לארבעת הנהרות שיוצאים מגן העדן בספר בראשית). "צי'גונה!" ממשך תסח'ירי ומקונן, "איכה כוסה אורה המסנוור של עירנו הקדושה בעגן החשוך של כובשיה הנבזים, איכה נטמא טוהר מקום המראתו של נביאנו בטינופת של הזבים החולשים עליו כעת, אותם שדים חסרי צלם אנוש, אותם פושעים שחורי פנים שלא בוצעו כפשעיהם בתולדות האנושות, אותם אונסים ורוצחים

הטובחים באלפי פעוטות ונשים ומתרחצים בדמם; הם לא השתנו במאום מאז שהרגו את נביאייהם בעיר הזאת לפני, מאז שכפרו באמת האילהית שהביא נביאנו כחסד לעולם, וחתרו תחתיו וקשרו נגדו ועלו ברשעותם על כל רשעי תבל. כיצד ייתכן שחיות פרא אלה, שהקוראן האציל מעיד עליהם שכל מטרתם היא להסית את תושבי הארץ מן הדרך הישרה ולהדיח אותם לכפירה ולמעשים נוראיים – כיצד ייתכן שנמשיך לשקוט כשדגלם המטונף והמגואל בדם מתנוסס מעל עיר נביאינו? הוי בני האסלאם, סונים וגם שיעים, צו השעה הוא להתאחד, להתאחד כולנו ולגרש את הכנופיה הציונית הטרוריסטית מאדמת הקודש אחת ולתמיד, בשם אלהו תעאלה, ובשם של הנביאים הנעלים והאמאמים הטהורים".

התבטאויות כאלה ואף גסות וחריפות יותר ניתן לשמוע ולקרוא בתקשורת של הרפובליקה האסלאמית בכל יום.

האיראנים בחרו בנו כמטרה לא רק בשל ההסכמה הכללית השוררת בעולם המוסלמי בעד ירושלים ונגד העם שרואה בה את בירתו; הם סימנו אותנו גם מכיוון שהם רואים בנו מטרה קלה, כלומר, הם באמת מאמינים שיצליחו להתגבר עלינו בעתיד הקרוב, ובכך לזקוף לזכותם את הנהגת מסע הצלב ההפוך שסוף סוף הוציא את "הסרטן האימפריאליסטי" מגופו של דאר אל-אסלאם. ומדוע האיראנים כל כך בטוחים ביכולת שלהם להשיג מטרה זו? הרי מדינת ישראל היא מעצמת-העל של האזור, בריון השכונה, יש לה טנקים, יש לה מטוסים, יש לה, על פי החשד, מאתיים פצצות גרעיניות! איך אפשר להביס, שלא לדבר על להכחיד, אויב מאובזר שכזה?

איך? תקשיבו למחמוד-א-אחמדינג'אד: "האמינו לי", מסביר הנשיא לרבבות שומעיו בכיכר החירות בטהרן, "האמינו לי, הציונות על סף חידלון, וזאת משום שהציונות איבדה את התשתית התרבותית-פילוסופית עליה היא הייתה מבוססת. כל מה שנשאר זה לתת לקליפה חלולה זו את מכת החסד. לכן כל האומות המוסלמיות, יחד עם כל העמים החופשיים והנאורים בעולם, קוראים פה אחד היום את הקריאה הנרגשת: 'מוות לציונות!'"

הם כל כך בטוחים שיצליחו להתגבר עלינו ולכלותנו מפני שהאיראנים בפרט, והאסלאמיסטים בכלל, מבינים היטב עיקרון חיוני שאנחנו, עם כל התחכום, התכליתנות והציוניות שלנו, מזלזלים בו ומתעלמים ממנו בעקביות: הרבה יותר חשוב מ"אמצעי" הלחימה, הוא המניע והמטרה שלמענו נלחמים; ה"למה" חשוב הרבה יותר מה"איך".

פעם ה"למה" שלנו היה – בציבור החילוני לא פחות מבציבור הדתי – עומק ההתערות שלנו בתרבותנו ובמורשתנו ועוצמת הקשר שלנו לעמנו ולאדמתנו.

אבל האיראנים חשים דור שלם גדל עכשיו אפוף בחוויות שמיועדות לנתק אותו מכל קשר ליהדות, לעבריות, לציונות, לישראליות ולארצנו הקטנטונת: סרטים זרים, תכניות טלוויזיה זרות, תכניות טלוויזיה מקומיות שהן חיקוי עלוב של תכניות טלוויזיה זרות, מוזיקה זרה, ריקודים זרים, ערכים זרים, בגדים זרים, מסעדות זרות, שמות זרים, צעצועים זרים, סיפורי ילדים זרים. במילים המצלצלות של איאתוללה מכארס-א-שיראזי, סמכות דתית רמת דרג באיראן: "מדוע הציונים דואגים כל כך שאנו נשיג פצצה גרעינית? הרי החיקוי הנרחב של נורמות השטן הגדול (כלומר, אמריקה) על ידי רוב האוכלוסייה של השטן הקטן (כלומר, ישראל) מוביל להתפוצצות של שחיתות מוסרית וניכור תרבותי בחברה הציונית אשר תמוטטנה משטר מלאכותי זה מבפנים בצורה הרבה יותר יעילה מנשק אטומי כלשהו".

לסיום, אם יש את נפשכם לדעת כיצד נוכל להיוושע מהצרה הקיומית האופפת אותנו מכל צד, העצה היא אחת: שנתחיל להקשיב לאיראנים. הם מזהים את הבעיה האמיתית שלנו ומוכנים לדבר עליה בצורה גלויה, הבעיה שאם לא נעזוב כמעט הכל ונטפל בה – ברצינות, בנחישות וביצירתיות – אזי פשוט מאוד לא נשרוד כאן; הבעיה שניתן לתאר אותה במשפט אחד: האימוץ המתרפס והבלתי מרוסן שלנו של סגנון חייהם של חברינו במערב, מחסל כל סיכוי שיכול היה להיות לנו להתמודד עם האתגר הקיומי המוצב בפנינו על ידי אויבינו במזרח.

תמיד הייתי תחת הרושם שהמשפט "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" היה סוג של שבועה, כלומר: אם לא אזכור תמיד את ירושלים, הלואי שיד ימיני תשוק. אבל "רבי ומורי" מחמוד-א-אחמדנינג'אד לימד אותי להבין שלא מדובר כאן בשבועה אלא באזהרה: הרי "ימין" הוא מטפורה לכוח – "ימין ה' עושה חיל", "ימין ה' תרעץ אויב" – ולכן המשמעות הנכונה של הפסוק היא: "אם העם היהודי איננו קשור בעבותות המסורת שלו לירושלים, חוזקו מתפוגג; אם לא נלמד את הדורות הבאים לאהוב את ירושלים – ולאהוב אותה יותר מאותם "חובבי הציון" איראנים ואסלמיסטים משולהבים – אזי יאבד לנו גם כוחנו, הצבאי כמו המוסרי, ולא נזכה להשתתף בעתיד המזרח התיכון שאליו מוקדש כנס זה.

טורקיה: מדיניות לעתיד

עמיקם נחמני

אפתח בציטטה מפי נשיא טורקיה לשעבר, סולימן דמירל:

Twenty-nine percent of the women in my country are still unable to read and write by the time they are 15 years of age... In my country, 43 children out of every 10,000 die during birth...

There are 21 cases of polio in my country. This number is zero in many countries... I am so ashamed that I don't know what to do. Let's get together and try to find a solution for these problems. This has nothing to do with money or wealth. Let's concentrate on every household in all of Turkey.

We constructed highways from one end of Turkey to the other and provided electric power to every corner in the country. We have erected schools, universities and hospitals. But I am still concerned about what kind of a life a particular city, country or village leads. (Turkish Daily News, 16 March 1999)

אלה מילים אכזריות מאוד. תארו לכם מנהיג של כל מדינה אחרת אומר את הדברים האלה בצורה פומבית. הדברים האלה מעידים על כיוון מסוים, על מטרה. לכאורה נאמר כאן: אנחנו הטורקים, אחרי שגבולותינו שקטו, מתרכזים במה שקורה בתוך המדינה, ושואפים להעלות את רמתו של כל אדם בטורקיה.

הטורקים גם טוענים שהם עושים כל מאמץ כדי שהדמוקרטיה שלהם תהיה חזקה, אך לעומתם האחרים – הצ'ינים, הרוסים, הפלשתינים, וגם הישראלים – נשרכים מאחור. בהמשך לכך, חוקרים טורקים מסבירים את הפער בדמוקרטיה שקיים, כביכול, כיום בין ישראל לבין טורקיה, בשינוי מבני ביניהן. לטענתם, טורקיה כולה טובלת כבר בדמוקרטיה, פותרת בעיות בצורה דמוקרטית, וישראל, עדיין נשרכת מאחור ופותרת בעיות בצורה כוחנית. כביכול, אנו הטורקים, כבר נמצאים הרחק מהשלב בו אתם הישראלים עדיין מתבוססים.

עמיקם נחמני הוא פרופי חבר במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן וחוקר בכיר במרכז בס"א.

מבחינה כלכלית – טורקיה הורידה דרמטית את האינפלציה. בשנת 2000 דובר על מאה אחוז אינפלציה. בעקבות מאמץ אדיר שעשו הטורקים, כיום האינפלציה בטורקיה היא חד-ספרתית, ולעתים נושקת לעשרת האחוזים. משנת 2000 הגידול בתל"ג הטורקי הוא כשבעה אחוזים לשנה. יש היום הגירה חיובית לטורקיה – היום יש יותר מהגרים שבאים לטורקיה לחפש עבודה, מאשר טורקים שמחפשים עבודה מחוץ למדינתם.

גם השקעות זרות זורמות לטורקיה, פי ארבע בשבע השנים האחרונות. זו עלייה דרמטית בהשוואה למה שהיה בכל העשור הקודם. התל"ג לנפש הוכפל. נכון, זה קפץ "רק" מ-3,000 דולר ל-6,000 דולר, אבל אין לשכוח שמדובר במדינה בת למעלה משבעים מיליון איש, וההכפלה הזו נוגעת לכל אזרח ואזרח.

אולי אנחנו מדברים פה על יפן של המאה ה-21? או על יפן של המזרח התיכון? ייתכן ויש על מה לבסס הנחה זו. יש פה שני כיוונים "יפניים" ברורים: כלכלי ומדיני. האחד: איננו רוצים יותר להילחם, איננו רוצים להיות כוחניים, אנחנו מתרכזים בתחום הכלכלי. אבל תראו גם איך טורקיה יצאה מהמלחמה הקרה. טורקיה יצאה בהישג נדיר, שמזכיר את ה- splendid isolation של בריטניה הגדולה במאה ה-19. למיטב ידיעתי, אין עוד אף מדינה שכל הקונפליקטים שלה נעלמו במחי יד. הקומוניזם קרס, ברית המועצות קרסה, עיראק מוחלשת כתוצאה ממלחמת המפרץ הראשונה באיראן (1980-1988). איראן אף היא מלקקת פצעים לאחר שמונה שנות מלחמה נגד עיראק, ה-PKK הובס, וסוריה נמצאת בצבת בין ישראל ובין טורקיה. לכאורה לא יכול להיות מצב טוב יותר: בבת אחת כל הקונפליקטים של טורקיה עברו מן העולם. נותר רק קונפליקט אחד, הקונפליקט עם העולם ההלני, עם יוון וקפריסין. היוונים היו הראשונים להבין את השינוי הדרמטי הזה. האסטרטגיה המסורתית של היוונים הייתה, שמכיוון שטורקיה מעורבת במספר סכסוכים בו זמנית, מצבם של היוונים מול טורקיה טוב. אבל כאשר כל שאר הסכסוכים שטורקיה מעורבת בהם עברו מן העולם, התעוררה ביוון חרדה אמיתית: נותרנו לבד מול טורקיה. באתונה נפלה אז החלטה אסטרטגית: במקום להמשיך ולנסות לבודד ולנכר (Alienate) את טורקיה, הם החלו בניסיון לקיים דו-שיח עם הטורקים. היוונים חיכו להזדמנות שהגיעה עם רעידות האדמה ב-1999, ודו-השיח שהחל אז נמשך עד היום.

אשר לטורקיה והמזרח התיכון – קיימת פה אנומליה מדהימה. השחקן החזק ביותר במזרח התיכון הוא טורקיה, אך השחקן הזה לא רוצה לשחק במזרח התיכון. איננו רוצים, אומרים הטורקים, לעשות יותר מאשר לשלוח הודעות לנשיא סוריה וראש הממשלה אולמרט, להעביר מסרים, לארח שיחות שלום, וכו'. הטורקים אומרים את זה בצורה בוטה וברורה מאוד: כאשר המטרה שלנו

היא להיות חברים באירופה, כאשר המטרה היא להיכנס לאיחוד האירופאי, זו תהיה טיפשות ממדרגה ראשונה, ללכת ולהסתבך במזרח התיכון, או לחלופין ללכת להסתבך ברפובליקות המרכז אסיאתיות. הטורקים שעושים הכל כדי להיכנס לאיחוד האירופאי, וכל עיסוקיהם מרוכזים בכך, אין להם עניין להיות שוטר אזורי במזרח התיכון. אין להם עניין לעשות פעולה שתסבך אותם באזור. התוצאה היא שהשחקן החזק ביותר במזרח התיכון בכלל לא משחק.

יש גם שאיפה טורקית לראות בשימור הסטאטוס קוו במזרח התיכון. יש מספיק מדינות ערביות, איננו רוצים ביותר מכך. לא רצינו בבליעת כוויית על ידי עיראק ב-1990 ויצירת "מגה עיראק", ואיננו רוצים לראות את עיראק מתפרקת ונחלקת לשלוש מדינות. לא רצינו בעבר "סופר-עיראק" ואיננו רוצים עתה לראות בהיווצרותה של "סופר איראן" או "מגה איראן" שתכלול גם את חלקיה השיעיים של עיראק. הטורקים, כאמור, מאוד לא אהבו כשצאדם חוסיין בלע את כוויית ב-1991. הם האיצו אז באמריקנים לגרש אותו משם. מאותה סיבה הם הפצירו באמריקנים שלא לפלוש לעיראק ב-2003. הטורקים פחדו שמהמדינה האחת הזאת פתאום תיוולדנה שתיים או שלוש מדינות, בהם "מגה איראן", מדינה כורדית ומדינה סונית.

טורקיה והאיחוד האירופאי רואים עין בעין הרבה דברים שקורים במזרח התיכון. הם לא רצו את המלחמה בעיראק ואת פלישת ארצות הברית לשם ב-2003. הטורקים רואים את הסכסוך הפלשתיני כמו שהאיחוד האירופאי רואה אותו ולא כמו האמריקנים. אבל הם גם לא חושבים, שמעצמה מערבית צריכה להישאר במזרח התיכון. זה שינוי מדהים באסטרטגיה הטורקית. למן תום מלחמת העולם השנייה, תמיד שאפה מדיניות החוץ הטורקית לראות מעצמה מערבית באזור. הם רצו לראות פה את בריטניה. הם הצביעו נגד תכנית החלוקה בארץ ישראל כיוון שהתכנית מנובמבר 1947 דיברה על ייסוד שתי מדינות בפלשתיין, אך גם על יציאת בריטניה מארץ ישראל. בהמשך הם עשו כל מאמץ שארצות הברית תחליף את בריטניה ותישאר באזור. הם לא רצו שהצרפתים יעזבו את אלג'יריה, והתנגדו לנאצר שגרש את הבריטים ממצרים. היום אפשר לשמוע זמירות אחרות בטורקיה: זה לא מחויב המציאות שמעצמה מערבית תישאר באזור. את "השיר" הזה שרים גם האירופאים.

בנוסף לכך, בדומה לאיחוד האירופי, לטורקים יש יחס טוב כלפי סוריה, ויחס טוב כלפי איראן, או לפחות הם מתנהגים כלפי איראן כמו שהאיחוד האירופאי מתנהג, בוודאי לא כמו המדיניות האמריקנית כלפי איראן. בקצרה: כמו רוב מדינות אירופה, טורקיה דוגלת בשיחות עם איראן, לא בהטלת סנקציות עליה. ויש הסבר להתנהגות הזאת של הטורקים, שנוטה כלפי אירופה ולא כלפי ארצות הברית: אחת ההתנגדויות האירופאיות לכניסתה של טורקיה לאיחוד

האירופאי הייתה, שאם נכניס את טורקיה – בת ברית של ארצות הברית – הכנסנו במסווה גם את ארצות הברית. טורקיה באיחוד זה סוס טרויאני, אשר בבטנו נמצאת ארצות הברית, אמרו האירופאים. היום זה לא תקף יותר. נכון, כשאתה מכניס את טורקיה אתה מכניס צרות אחרות, אבל לא את ארצות הברית.

כיום הממשלה הטורקית בעד הצטרפות לאיחוד האירופאי, אך דעת הקהל בטורקיה עוינת מאוד את הרעיון. מעבר לכל, הטורקים שואלים את עצמם לאיזה תרבות בדיוק הם מצטרפים. זוהי תרבות המפקירה את הזקנים, בה אנשים מתים לבד, יש בה הרבה התאבדויות, נערות מקיימות יחסי מין בגיל עשר, נכנסות להריון בגיל שתיים עשרה, בנים משתכרים בגיל עשר, משתמשים בסמים בגיל שתיים עשרה, המשפחה כבר אינה ערך. זוהי חברה שיש בה יותר משפחות חד-הוריות ממשפחות דו-הוריות. אין כבוד להורים, אין כבוד לגברים. אין כבוד לזקנים. האם לחברה ולתרבות הזאת ראוי להיכנס?

בדעת הקהל בטורקיה יש היום למעלה משישים-שבעים אחוזים שמתנגדים לכניסה לאיחוד. זהו שינוי דרמטי לעומת שמונים-תשעים אחוזים שהיו בעד הכניסה לאיחוד בתחילת שנות האלפיים.

גם באסלאם בטורקיה יש שינויים דרמטיים. יש שינוי דרמטי בסדר היום של האסלאם הפוליטי, קרי, של המפלגות האסלאמיות בטורקיה. לראשונה המפלגה הגדולה כיום בטורקיה, ה-AKP, מדברת על הצטרפות לאיחוד האירופאי. עד לא מזמן המפלגות האסלאמיות היו נגד הצטרפות לאיחוד. הם ראו בכך את האסון שבהחלפת תרבות האסלאם בתרבות האירופאית המערבית. זה מה שיקרה אם נצטרף לאיחוד המערבי הזה, הם הזהירו. ובכן, היום המפלגה השלטת בטורקיה, בעד כניסה לאיחוד האירופאי. אך כיום נשאלת בטורקיה שאלה דרמטית: אולי בעצם השלטון בטורקיה, זה של ה-AKP, אינו מתכוון ברצינות? אולי כל הרעיון של כניסה לאיחוד האירופאי הוא על מנת להגביר את האסלאם בטורקיה? הרי "כולם יודעים" שהאיחוד לא יכניס את טורקיה. ברגע שהאיחוד לא יקבל את טורקיה, תהיה למוסלמים הצדקה להמשיך ולהעמיק ולהגביר את השפעתם, ולהצביע על החלופה המוסלמית, ואחת ולתמיד להוריד מסדר היום את האופציה המערבית-אירופאית.

ואולם ראש הממשלה הטורקי, ארדואן, הוכיח ביותר מאלף ואחד מופתים, שכוונתו להיכנס לאיחוד האירופי, אם רק יאפשרו זאת האירופאים. השאלה היא מה יקרה לטורקיה אם תצטרף לאיחוד האירופאי. האם הטורקים יאבדו את תרבותם? האם יאבדו את האסלאם? האם יחולו על טורקיה חוקים

אחרים, זרים? נזכיר, שטורקיה צריכה לשנות כמה עשרות אלפי חוקים ותקנות, יש הנוקבים במספר המדהים של 42,000 (!) חוקים כדי להתאים עצמה לכל הסטנדרטים של האיחוד האירופאי. מדובר בחוקים ותקנות בנושאים של החל בטיפול בבעלי חיים, איכות הסביבה, ועד זכויות אדם. חלק מהחוקים טורקיה כבר שינתה, חלק בתהליך של שינוי. בחלק הארי עדיין לא נגעו.

יש שטוענים שהאסלאם בטורקיה מתגבר. אך הדבר טעון בדיקה. למעשה, טורקיה חוותה את אחת מחוויות ההגירה הגדולות במאה העשרים: אנשים עברו בהמוניהם מהכפר לעיר. אנשים שבכפר היו אדוקים בדתם, שמרנים, מזוקנים, מכוסים ראש, עברו לעיר. מספרם לא השתנה, אבל רואים אותם יותר. לו היינו מבקרים בכפר היינו רואים אנשים דתיים. מי שעובר היום בעיר רואה אנשים מתפללים, רואה גברים מזוקנים ונשים מכוסות. השאלה היא אם יש גידול במספרם של המוסלמים בטורקיה, או שאלה המהגרים, לשעבר הכפריים, שעברו מהכפר לעיר, ויש אפילו תקווה (אם מישהו רוצה לראות זאת כתקווה), שבעיר המהגרים הללו, יהפכו לפחות אדוקים בדתם. התקווה הזאת מושמעת לנוכח סטטיסטיקות באשר לעירוני הטורקי: הוא מתפלל פחות, הוא צורך אלכוהול, הוא צם פחות ברמדאן, הוא לא נוטה לגדל זקן, נשותיו אינן מכוסות ראש, וכו'.

המפלגות האסלאמיות ייחסו את כל חולייה של טורקיה, פנימיים וחיצוניים, ליהדות העולמית, לקהילה היהודית בטורקיה, לציונות ולישראל. ישראל אשמה בדחיפת טורקיה לאיחוד האירופאי: היהודים והישראלים דוחפים את טורקיה בכוונה לאיחוד האירופאי, כדי שיאבדו מתרבותם. אבל מעבר לכל זה, אירעו דברים בין ישראל לבין טורקיה, שאין להתעלם מהם. סוריה שהייתה בעימות משותף עם טורקיה ועם ישראל, היוותה את הדבק בין טורקיה ובין ישראל. היום יש ירח-דבש בין סוריה ובין טורקיה.

אבל עדיין יש מערכת יחסים מיוחדת בין טורקיה ובין ישראל. לישראל היו כבר מערכות יחסים מיוחדות עם צרפת, עם איראן, עם דרום אפריקה ועם אתיופיה – כולן קרסו, כולן נפלו, כולן התנפצו בקול תרועה רמה, כשהסיבה המרכזית היא קרע ביחסים – אם קרע ממשלתי, ביטחוני, או מודיעיני. היחסים לא היו של סוחרים, של אנשי עסקים, של תעשיינים ושל פרופסורים. אלה לא היו יחסים של קשרי סטודנטים, אלה לא היו יחסים של תיירות. אלה היו יחסים בין ממשלות וממסדים ביטחוניים.

לעומת זאת, מערכת היחסים בין ישראל לבין טורקיה היא שני שלישי אזרחית ורק שלישי ביטחונית. 350 אלף תיירים ישראלים נוסעים כל שנה לטורקיה, ומשאירים שם כחצי ביליון דולר. כל מוצר בישראל, אם הוא לא Made in

China, הוא Made in Turkey. טלוויזיות, צמיגים, מכונות, מזון, מכשירי מיקרוגל, פרטי לבוש, מה לא. מפעלי ההרכבה של המוצרים היותר יוקרתיים בעולם נמצאים בטורקיה. לפיכך, יש סיכוי שמערכת הקשרים בין ישראל ובין טורקיה לא תלך "בדרך כל הארץ", ולא תקרוס בתרועה רמה כפי שקרה, לצערנו, בעבר. זאת מכיוון שהיא מתבססת בעקרון על יחסים אזרחיים. לציבורים רחבים בשתי המדינות יש מה להפסיד מקריסת היחסים בין טורקיה ובין ישראל.

אני גם מקווה מאוד שלא נראה שוב את ה-Mistress Syndrome. דוד בן גוריון בזמנו התלונן ביומניו, שטורקיה מתייחסת אלינו כמו אל שפחה. יש הרבה קשרים בינינו, הוא כתב, הרבה מגעים, אפילו מגעים רגישים ואינטימיים, אך כלפי חוץ אף אחד לא יודע מזה.

לאחרונה טורקיה כעושה על ישראל בגלל שלושה דברים: א. מודיעין מוטעה, לכאורה, שסיפקה ישראל ואשר בגללו פרצה המלחמה בעיראק ב-2003. ב. עזרת ישראל לכורדים, על אף שבתילי תילים של נימוקים והסברים ישראל אומרת לטורקים שאין ממש בהאשמה זו. הכורדים, בזמנו, נזקקו לנו כדי להגיע לווינגטון. היום ארצות הברית נמצאת בעיראק, הכורדים לא זקוקים לנו. זה לא משכנע הרבה אנשים בטורקיה. ברור לחלוטין לכל טורקי שאנחנו עוזרים לכורדים, ולא מועילים ההסברים. ג. בשעה שאנחנו אולי רוצים לראות בפירוד ובפירוק של העולם הערבי, ונרגיש יותר בטוח אם מדינה כמו עיראק תתפרק לגורמים שלה, טורקיה, כפי שאמרת, איננה רוצה לראות פירוק של מדינות האזור לעוד מדינות. בוודאי שלא תרצה לראות בתקומתה של מדינה כורדית בעיראק.

הדמוקרטיה בטורקיה עברה שינוי מדהים. היום אפשר לראות יותר ויותר פרסומים שלא בשפה הטורקית, דבר שהיה אסור בעבר הלא רחוק. אפשר לראות ולשמע פרסומים בשפה הכורדית. לא הכל ורוד ולא הכל מאה אחוז, אבל הדמוקרטיה הטורקית בפירוש עברה שינוי. הצבא בטורקיה רואה בכניסה לאיחוד האירופאי את גולת הכותרת של הקמאליזם. כיוון שכך, הצבא מוכן לסבול פיחות במעמדו. כשיש יותר דמוקרטיה בטורקיה, יש פחות סמכויות לצבא. הצבא טוען שאם טורקיה תכנס לאיחוד האירופאי, החילוניות לא תהיה בסכנה. משנכנסת לאיחוד האירופאי, החילוניות שלך מעוגנת. גם לא תהיה סכנה, שחלק בטורקיה, חלק כורדי למשל, ירצה להינתק מהמדינה הטורקית, וכי מי ירצה לעזוב את האיחוד האירופאי?

דעת הקהל בטורקיה עוינת ביותר לארצות הברית. כ-64 אחוזים מהטורקים עוינים לארצות הברית ורואים בה את מקור הרוע. טורקיה מאוד לא אוהבת

עמיד המזרח התיכון

את כפיית הדמוקרטיה שהאמריקנים מנסים לעשות במזרח התיכון. טורקיה מאוד לא אוהבת את ההתערבות האמריקנית בעיראק. זה מעלה מחדש את שאלת הכורדים. טורקיה גם טוענת, שעצם זה שהאמריקנים נכנסו לעיראק מקפיץ את תכנית הגרעין האיראנית. טורקיה טוענת, תראו מה עשיתם: הרסתם את עיראק ואתם מקבלים היום את איראן כמעצמה אזורית. לזה כיוונתם?

עתידה של מדינת ישראל

אפרים ענבר

אציג תזה שאינה מקובלת כל כך. מוכרות לכולם ישיבות ה"קיסורים" של הישראלים, החוזים שחורות למדינת ישראל. לדעתי, מדינת ישראל היא סיפור הצלחה בלתי רגיל. יש אמנם סיבות להיות מודאגים, אך גם יש בידינו להשפיע במידה לא מבוטלת על עתידנו. בזמן קצר שעומד לרשותי אסביר מדוע ישראל היא תופעה מדינית מוצלחת. אנתח תופעה זאת על פי מספר פרמטרים.

הפרמטר הראשון הוא המדיני-ביטחוני. מדינת ישראל הצליחה לבנות מהר יחסית כוח צבאי חזק ביותר. הערובה הטובה ביותר לשרידות המדינה באזור המסוכן בו היא נמצאת היא הכוח הצבאי. ישראל ניצחה ברוב ההתמודדויות הצבאיות שלה ב-1948, ב-1956, ב-1967, ב-1973, ב-1982, באינתיפאדה הראשונה (1987-1991) ובאינתיפאדה השנייה (2000-2005). לא כל כך הצלחנו במלחמה האחרונה בקיץ 2006. אבל האויב ספג אבידות גדולות, שטח ישראל לא נכבש ולמלחמה כמעט שלא הייתה השפעה על כלכלת ישראל.

ישראל השכיחה גם לפתח נשק גרעיני אשר מחזק במידה מסוימת את ההרתעה הישראלית באזור. היכולת הצבאית הישראלית תורגמה לעובדות מדיניות. חלק ניכר משכנינו הערבים הפנימו את ההכרה שאי-אפשר להשמיד את מדינת ישראל, או לחילופין, שהניסיון למגר את מדינת היהודים יגבה מחיר יקר ביותר. לאט-לאט חדרה לאליטות הערביות ההכרה הזו אשר מהווה למעשה את הבסיס למה שקרוי תהליך השלום, תהליך אשר מתאר את קבלתה של ישראל באזור.

דוגמה טובה לחוסנו של תהליך השלום הוא חוזה השלום עם מצרים מ-1979. מאז שנחתם עבר החוזה מבחנים רבים ולא פשוטים ועמד איתן. זה נכון שאין הרבה מגעים בין העם המצרי לבין העם היושב בציון, אך עדיין ה"שלום הקרי" בוודאי טוב יותר מהמצב הקודם. שלב חשוב בתהליך השלום הוא חוזה השלום עם ממלכת ירדן שנחתם ב-1994. ירדן היא הנדבך המרכזי בחזית המזרחית. החזית הזו מסוכנת מאוד לישראל בגלל קרבתה למרכזי האוכלוסייה הישראלים. היחסים עם ירדן ועם מצרים ימשיכו במסלול הנוכחי כל עוד יהיו לשתי המדינות הללו אינטרסים משותפים עם ישראל, וכל עוד הן תמשכנה להחזיק במדיניות חוץ בעלת אוריינטציה פרו-אמריקנית. דוגמה נוספת לחוסנו של התהליך היא יוזמת השלום של הליגה הערבית מ-2002, יוזמה שאיננה

אפרים ענבר הוא פרופ' למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן ומנהל מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים.

בהכרח לרוחי, אבל צריך להעריך את העובדה שהיא מדברת על שלום עם ישראל.

אין ספק שהשינוי במערכת הבין-לאומית – סיום המלחמה הקרה – היה מפנה חשוב ומיטיב עם ישראל. טוב להיות בצד המנצח. במישור המדיני ישראל הצליחה גם לבנות יחסים מיוחדים עם מדינות חשובות כמו הודו וטורקיה. התפתחות זאת היא נדבך חשוב בעוצמה הלאומית של ישראל. אפילו באו"ם, גוף שאינני מייחס לו חשיבות רבה, השתפר קמעה מעמדנו.

אם מסתכלים בצד השני של המשוואה של הסכסוך הישראלי-ערבי, אנו רואים שמצב היריבים של ישראל, מצב העולם הערבי, בכי רע. הוא מתדרדר, ואין ספק שיכולתו להעמיד במבחן את קיומה של ישראל הולך ופוחת.

הפרמטר הבא שבו ראוי למדוד את הצלחתה של מדינת ישראל הוא הפרמטר החברתי. הייתה כמובן הצלחה גדולה בקליטת עלייה לאורך שנים רבות. מיליונים הפכו לישראלים לכל דבר המשולבים ותורמים בכל שטחי החיים בישראל.

יתר על כן, למרות הדימוי שמופץ לפעמים, החברה בישראל היום הרבה פחות מפולגת מבעבר. בעבר, החברה התאפיינה במספר שסעים. השסע הראשון שנעלם הוא האידיאולוגי-הכלכלי. בעבר התווכחנו על סוציאליזם לעומת קפיטליסטיים. היום כולנו קפיטליסטים טובים. שסע אידיאולוגי נוסף שאיבד מחשיבותו הוא המאבק על ארץ ישראל. מושג ארץ ישראל השלמה היה בעל משיכה רבה והתמודד בעוז במגרש הרעיונות עם התפיסה שדגלה בחלוקת הארץ. מבחינה מעשית השסע נעלם. במסגרת הסכם אוסלו מ-1993 חולקה הארץ. הרוב הגדול של העם בישראל מוכן לחלק את הארץ. לצערנו, נראה שאין לנו שותף שאפשר לחלק איתו את המולדת. שסע חברתי נוסף אמנם עדיין איתנו, אבל אינו חריף כבעבר, הוא השסע העדתי בין אשכנזים לבין ספרדים. כיום שליש מהנישואים במדינה הם מה שנקרא "נישואי תערובת" – בני הזוג באים מרקע עדתי שונה. למעשה, לדור הצעיר באוניברסיטה המשתנה העדתי אינו רלוונטי. השסע החברתי שעדיין יש לו משמעות רבה הוא בתחום הזהות היהודית, השסע בין חילונים לדתיים. צריך לציין ששסע זה איננו דיכוטומי והוא למעשה רצף, בין הקצוות יש קבוצות ביניים. זהו שסע שלא יעלם במהרה ואנחנו צריכים ללמוד לחיות איתו.

בתחום החברתי יש להדגיש שלחברה הישראלית יש כושר עמידה בלתי רגיל בעת מלחמות ממושכות. בתקופת האינתיפאדה השנייה עברה החברה הישראלית מאורעות קשים מאוד וגילתה חוסן רב. הדוגמה האחרונה היא כמובן מלחמת לבנון השנייה. אני רוצה להפנות את תשומת הלב למחקרים

שכתב עמיתי אבי קובר, המראים שהחברה הישראלית עומדת בצורה מרשימה במבחני המלחמה הקשים. בהקשר זה יש להזכיר כי ההתנדבות ליחידות קרביות גדולה ויש בה מעט מאוד ירידה. על פי ממד הפטריוטית שפיתחו מספר אקדמאים, עם ישראל רואה את עצמו מאושר בארץ, ולא רוצה לעזוב למקום אחר.

פרמטר נוסף למדידת הישגי ישראל הוא המדד הכלכלי. כל מי שחי פה ומסתכל סביב רואה שפע והצלחה כלכלית. הסיבות להצלחה הכלכלית היא כמובן ניהול מדיניות כלכלית נכונה. אודה ולא אבוש להצהיר שקפיטליזם הוא השיטה הטובה ביותר לייצר עושר. לקח לנו יותר מדי זמן לאמץ את השיטה הזאת, אבל נראה שממשלות ישראל בעבר הקרוב החלו להבין את הצורך בישום עקרונות הכלכלה החופשית. גישה זו נותנת תוצאות חיוביות.

ביטוי לכך הוא העובדה שבשנת 2007 התקבלה ישראל ל-OECD, ארגון המדינות המפותחות של שלושים הכלכלות החזקות בעולם. יש בישראל צמיחה כלכלית גדולה, אין לנו כמעט אינפלציה, התל"ג לנפש לשנת 2006 היה כ-20,000 דולר. ישראל מדורגת בחלקו התחתון של סולם המדינות המפותחות. אם מדרגים את ישראל על פי כוח הקנייה היא עולה כמה שלבים בסולם. בשנים האחרונות הפכה ישראל למעצמה טכנולוגית במספר תחומים. לכאן באים לחפש טכנולוגיה בהייטק, בנאנוטק, בביוטק, ובתקשורת. יש הרבה סיפורים של הצלחות ישראליות.

אני עובר לממד הדמוגרפי, שלגביו יש חששות רבים. ב-1900 היו היהודים שמונה אחוזים מתושבי ארץ ישראל. ב-1947 היו היהודים 33 אחוז. כיום אנחנו רוב בשטחי ארץ ישראל המערבית. יש הגזמה רבה בהערכת גודל האוכלוסייה הפלשתינית. מחקר שפרסם מרכז בס"א הראה שברוב ההערכות סופרים מיליון פלשתינאים יותר ממה שקיימים במציאות. ככל הנראה היהודים מהווים היום כששים אחוז מתושבי ארץ ישראל המערבית. ללא עזה, עליה ויתרנו, אנחנו מהווים כ-67 אחוז.

מבחינה דמוגרפית העובדה המשמעותית ביותר היא כמובן נכונות החברה לחלק את הארץ. עובדה זו מנטרלת את הסיפור הדמוגרפי. זה לא משנה כמה ילדים נולדים בקהיר. זה לא משנה כמה ערבים נולדים בשכם או בג'נין אם אנחנו לא רוצים להיות שם. נכון שיש בעיה עם ערביי ישראל, הם מהווים כעשרים אחוז מהאוכלוסייה. החדשות הטובות הן, שלהוציא את המגזר הבדואי, אחוז הריבוי הטבעי של ערביי ישראל יורד ומתקרב לזה של האוכלוסייה היהודית.

בתחום הדמוגרפי, המשתנה החשוב ביותר לאורך זמן הוא העלייה. אם היהודים יעלו לארץ, אם העם היהודי יעמוד באתגר של מדינה ריבונית בארץ ישראל או בחלקים מארץ ישראל אנחנו יכולים לעמוד במבחן הדמוגרפי.

עד עכשיו הצבעתי על התחומים בהם גילתה ישראל הצלחות מרשימות. אבל חייבים לשאול – האם לעולם חוסן? מה עלול להשתנות ולסיים את סיפור ההצלחה? לא כל הדברים תלויים בנו. אין ספק, שאם בעתיד הלא כל כך קרוב, יהיה שינוי במעמדה של ארצות הברית במערכת הבין-לאומית זה לא יהיה לטובת ישראל. עליית כוחה של סין לא מבשרת טובות למדינת ישראל. לחלופין, תרחיש אחר, שחוששים ממנו, הוא אסלאמיזציה של אירופה. יש שרואים את אירופה כהולכת לכיוון הזה. אם האירופאים לא יעצרו את המגמות הדמוגרפיות בקרבם, יהיה במערכת הבין-לאומית שינוי גדול שאינו מבשר טובות למדינת ישראל.

מגמה נוספת שאנו עדים לה ושיכולה להזיק לישראל, היא דה-לגיטימציה בין-לאומית. אנו כבר רואים ניצנים של הסרת לגיטימציה מישראל. לדוגמה, הוחלט על חרם של אקדמאים ישראלים בבריטניה. קיים חרם על מוצרים ישראלים על ידי ארגוני עובדים במערב אירופה. אלו תופעות שוליות למדי אך אם תתרחבנה תעמוד בפני ישראל בעיה לא קטנה. עם זאת, צריך לשים את האירועים הללו בפרופורציה. ישראל חוותה כבר בידוד בין-לאומי בשנות השבעים והצליחה לצאת מזה. בשנות השבעים מצבנו הבין-לאומי היה גרוע בהרבה. אז, בשיא כוחן של מדינות ערב, היינו מדינה מנוודה למדי במערכת הבין-לאומית. לאחר סיום המלחמה הקרה השתפר מעמדנו בצורה משמעותית.

מה הם השינויים באזור אשר עלולים להשפיע לרעה על מדינת ישראל? התרחיש המסוכן ביותר הוא כמובן גרעונה של איראן. התפתחות זו מקפלת בתוכה סכנה קיומית למדינת ישראל. תרחיש אחר שיכול לערער את המאזן האזורי הוא השתלטותם של גורמים אסלאמיים קיצונים על מדינות ערביות חשובות. המדינה החשובה ביותר היא כמובן מצרים. שינוי במשטר המצרי יכול לערער את יציבות חוזה השלום עם ישראל שהוא נדבך חשוב בביטחון הלאומי. אני מקווה שלאמריקאים לא יהיה דחף לחוץ לדמוקרטיזציה במצרים. זה לא מועיל ליציבות האזורית, כמו שזה לא הועיל בעיראק. טורקיה היא מדינה חשובה באזור והיא נתונה במאבק על זהותה. החוגים האסלאמיים בטורקיה מתחזקים, אבל מפלגת השלטון המוסלמית משחקת בינתיים על פי כללי הדמוקרטיה. בכל מקרה אני מקווה שהחוגים המוסלמים שבשלטון יצליחו להגיע לסינתזה בין המסורת לבין המודרניות. מיזוג מוצלח כזה בטורקיה עשוי להיות דוגמה לארצות מוסלמיות אחרות.

הגורמים שנמצאים בשליטתנו הם בתוך המדינה. תולדות עם ישראל מלמדים אותנו שלמנהיגות המדינה תפקיד חשוב מאוד. ראוי לזכור כי פעמיים נחרבה המדינה היהודית בעבר, בית ראשון ובית שני, בעיקר בגלל מנהיגות גרועה, שלא קראה נכון את המציאות הבין-לאומית. נראה לי שהעוקב אחר המישור הפוליטי בארץ עלול להתרשם במידה רבה של ודאות שיש לנו משבר מנהיגות. לצערי, מנגנוני גיוס המנהיגים הפוליטיים שקיימים כיום דורשים שדרוג משמעותי כדי להבטיח שהמנהיגות הישראלית תוכל לעמוד במבחנים הקשים שעוד לפנינו.

תופעה אחרת הדורשת תשומת לב היא התעייפות החברה הישראלית מהסכסוך הממושך והופעת נביאי שקר המבטיחים את סיום הסכסוך ושלוש עלי אדמות. רוב החברה הישראלית עומדת יפה מאוד במעמסה, אך ישנם איים תבוסתניים. בצורה סמלית אפשר להזכיר את "צפון תל אביב" כמקור לדאגה.

מערכת החינוך הישראלית היא הכלי המתאים ביותר להתמודדות עם תופעה זו. אנו צריכים לדאוג שמערכת החינוך הישראלית תתגבר את התכנים היהודיים-הציוניים. בלעדיהם לא נחזיק מעמד. מדאיג מאוד שכמחצית מהמתגייסים לצה"ל לא ביקרו מעולם בירושלים. צריך לחזק את הזיקות לארצנו ולמנוע כרסום באמונה בצדקת הדרך הציונית. אסור לתת לרוחות "צפון תל אביביות" לחדור אל מערכת החינוך ולזרוע פקפוקים.

אלוהים חנן את עם ישראל בכישרונות אדירים. אנחנו עם מוצלח ביותר הזוכה להערכה רבה בכל קצווי תבל. אבל יש לנו גם כושר להרס עצמי ואסור לנו לשכוח את הממד הטרגי בקיום היהודי. הסכנות אורבות לנו וצריך להיזהר מאוד. האם סיפור ההצלחה הישראלי יימשך? תשובתי לשאלה היא התשובה הציונית הקלאסית – הדבר בידינו, או על פי גרסתו של הרצל: "אם תרצו אין זו אגדה".

עתידה של מצרים

רמי גינת

בהרצאתי אנסה להעריך את כיווני ההתפתחות העתידיים במצרים תוך התמקדות בנושאים הבאים: היבטים חברתיים וכלכליים ויציבות המערכת הפוליטית המצרית; מדיניות החוץ המצרית על שני רכיביה: המערכת האזורית (הבין-ערבית והמזרח-תיכונית), ומצרים בזירה הבין-לאומית; ויחסי ישראל-מצרים והסכסוך הישראלי-פלסטיני.

היבטים חברתיים וכלכליים ויציבות המערכת הפוליטית המצרית

מצרים המונה כיום כשמונים מיליון נפש זקוקה מאוד ליציבות פוליטית באזור כדי להמשיך בתהליך שיקומה הכלכלי שהחל כבר בשלהי שנות השבעים. מצרים נמצאת היום בתנופת פיתוח כלכלי, ומקיימת שיטה כלכלית התומכת ונתמכת על ידי הגלובליזציה האמריקאית. מאז ראשית מדיניות האנפתאח של סאדאת בשנות השבעים, עברה מצרים כברת דרך ארוכה מכלכלה סוציאליסטית לכלכלת שוק חופשי – תהליך התואם את רצונה של מצרים להשתלב בכלכלה העולמית הגלובלית. בשנים האחרונות הולך ומואץ תהליך ההפרטה (ח'יצ'צה) שמביא להשתלטותם של יזמים פרטיים ומשקיעים מקומיים וזרים על ענפי המשק והכלכלה שהיו בעבר בשליטתה המוחלטת של הממשלה. מאז השבתו של חצי האי סיני למצרים חלה במקום תנופת פיתוח עצומה עם הקמתם של בתי-מלון רבים והפיכתו של האזור לגורם תיירותי ראשון במעלה, המכניס לקופת המדינה סכומי כסף לא מבוטלים. בשנים האחרונות יוזמים תכנית רחבת היקף להמשך פיתוחו של האזור כולל העברתם של מאות אלפי מצרים מאזור קהיר הצפופה לסיני תוך יצירת מקומות עבודה חדשים עבורם.

מאז המפנה לסוציאליזם עליו הכריז נאצר ב-1961 פעלה מצרים לפיתוח התעשייה הקלה והכבדה, ולמודרניזציה של ענפי התעשייה השונים. התעשייה המצרית אינה מצליחה לספק את כל צרכי החברה ולכן יש צורך בייבוא מוצרי צריכה חיוניים. התעשייה מתמקדת בענפי הטקסטיל, ההלבשה וייצור המזון. ראויים לציון גם תעשיות המלט, הפלדה והאלומיניום, הרכבת מכוניות ומטוסים והרכבת מוצרים חשמליים. מרבית התוצרת התעשייתית מיועדת לשוק המקומי והייצוא קטן מאוד.

ד"ר רמי גינת הוא פרופ' חבר בחוג למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן וחוקר בכיר במרכז בס"א.

תפוקת הנפט שהתגלה ב-1910 הגיעה ב-1999 לכ-44 מיליון טון – כמות המספקת את כל צרכי מצרים. הכמות המיוצאת מסך זה מכניסה לקופת המדינה קרוב לשני מיליארד דולר בשנה. בתי זיקוק פועלים בערים הגדולות וחלק גדול מתפוקת הנפט מזוקק במצרים. מעבר כלי שיט זרים בתעלת סואץ, בעלת החשיבות הכלכלית והאסטרטגית, מהווה מקור הכנסה נוסף למצרים. ענף התיירות מהווה מקור הכנסה חשוב המכניס לקופת המדינה מיליארדי דולרים כל שנה. בעקבות אירועי ה-11 בספטמבר הייתה ירידה משמעותית במספר התיירים, דבר שפגע בצמיחה ובתמ"ג. ב-2003 עמד התמ"ג על 68.7 מיליארד דולר וההוצאות הצבאיות התקרבו לשלושה מיליארד דולר. ב-2006 מוערך התמ"ג ב-84.5 מיליארד דולר. הוא צמח בין השנים 2005-2006 ב-5% בהשוואה לשנה הקודמת. הצמיחה ב-2006 הגיעה למעל 5%, בעוד שיעור האבטלה עמד על כ-10.3%. עובדי החקלאות מהווים 32% מסך כוח העבודה במצרים וחלקם בתמ"ג עומד על 14.7%. עובדי התעשייה מהווים 17% ותרומתם לתמ"ג עומדת על 35.5%. עובדי השירותים מהווים 50% מכוח העבודה וחלקם בתמ"ג עומד על שיעור דומה.

מצרים, שעברה תהליכי שינוי כלכליים עדיין ממוקמת מבחינה התפתחותה הכלכלית במרחב מדינות העולם השלישי. בעיית הריבוי הטבעי וחוסר היכולת לשלוט בה תהיה בעוכריה גם בשנים הבאות. לנוכח ניסיונות המשטר להתמודד עם סוגיית הריבוי הטבעי, התחזית האופטימית לשנת 2020 היא למעלה מתשעים מיליון נפש (לעומת כשמונים מיליון כיום). עם זאת, אני מטיל ספק בכך ומעריך מאה מיליון ויותר כמספר ריאלי יותר.

מצרים, המוגדרת כרפובליקה, הנה בעלת מבנה שלטוני פוליטי אוטוקרטי המתבסס על מערכת פרלמנטרית המייצגת מגוון רחב של דעות – כולל אופוזיציה קולנית שמכירה במגבלות חופש הביטוי ויודעת היטב היכן נמצא הקו האדום ביחסיה עם המשטר. כל עוד היא אינה מהווה סכנה של ממש, מותרת פעילותה ולכל מפלגה יש בימות רעיוניות – עיתונות, כתבי עת וכי המייצגים את עמדותיה. ברי שקיימת תסיסה בקרב חוגים ליברליים החפצים בהעמקת תהליכי הדמוקרטיה (תנועת כפאיה), ולוחמי זכויות אדם דוגמת סעד אל-דין אבראהים אשר קרא בפומבי לדמוקרטיזציה של החיים הפוליטיים במצרים, לשיפור משמעותי בזכויות האדם ועוד. סעד אל-דין הכריז, למשל, כי דמוקרטיה תקינה היא ערובה לשלום, והראייה לכך היא שמדינות דמוקרטיות אינן מנהלות מלחמות ביניהן. מימין יש להזכיר את האחים המוסלמים שזכו להישג משמעותי בבחירות האחרונות וזאת למרות העובדה שיש המטילים ספק במידת חופשיותן של הבחירות. הנושא הלוחט ביותר במצרים הוא סוגיית הירושה. כל הסימנים מצביעים כי מבארכ, שלא מינה לעצמו סגן, מכשיר את

הקרקע לעליית בנו ג'מאל לשלטון. כך למשל, במרץ השנה הוכנסו 34 תיקונים לחוקה המצרית אשר נועדו לחזק את מעמדו של מבארכ. בהתאם לתיקונים אלה לא תוכל מפלגה בעלת אופי דתי להתמודד בבחירות במצרים. יתר על כן, לנשיא המדינה תהיה הזכות לפזר את הפרלמנט מבלי להביא את החלטתו בפני משאל עם כפי שהיה נהוג עד כה. חוגי האופוזיציה במצרים, בעיקר האסלאמיים שבהם, התנגדו לשינויים בחוקה. אולם, ב-28 במרץ 2007, הצליח המשטר, חרף התנגדותם, להעבירם במשאל עם השנוי במחלוקת באשר למידת התמיכה הציבורית שזכה לה. ג'מאל מבארכ מצדו מבסס את מעמדו הפוליטי במפלגת השלטון (המפלגה הלאומית הדמוקרטית) ולדברי גורמים מצרים אף מהדק את קשריו עם ראשי האליטה הצבאית – גורם הכוח החשוב ביותר במצרים; הוא כמובן גם פועל כלפי חוץ, בעיקר בארצות הברית – בת בריתה החשובה ביותר של מצרים – בתקווה לזכות בבוא העת בקבלת ברכת הדרך ממנה.

מצרים שומרת על יציבות פוליטית מאז מהפכת יולי 1952. השליטים השונים השכילו להתמודד עם אתגרי האופוזיציה משמאל ומימין. יש לזכור כי אמנם האופוזיציה האסלאמית זכתה בהישג כביר עם רציחתו של סאדאת, אך היא נכשלה בהפלת המשטר. האופוזיציה האמיתית למשטר היא בקרב חוגי האסלאם הרדיקלי שיחסיו עם מבארכ ידעו עליות וירידות. בשנות התשעים לאחר מאבק רווי דם, הצליח המשטר לכופף את ידה של האופוזיציה והגיע עמה להדנה שיצרה סטאטוס קוו ביחסים ביניהם. גל הפיגועים שספגה מצרים לאחרונה, נראה יותר כתוצר של הטרוריסם האסלאמי הגלובאלי מבית מדרשה של אל-קאעדה ושלוחותיה. ואמנם, מחקר חדש בהנחייתי מצביע על חלקו ותרומתו של חסן אל-תראבי הסודאני, שנתן חסות בשנות התשעים לאוסאמה בן לאדן ולארגון אל-קאעדה, בהקמתה של רשת הטרור האסלאמית הבין-לאומית. תראבי היה מהבולטים שבמנהיגי תנועת האחים המוסלמים העולמית וקרא תגר על ההגמוניה של המנהיגות המצרית בתנועה – הגמוניה שנראתה כטבעית בשל מקורותיה המצריים. בשנים אלה מתמסד גם שיתוף הפעולה עם המשטר האיראני למרות חילוקי הדעות הרעיוניים בין הסונה לבין השיעה. המטרה: ייצוא הטרור האסלאמי כאשר מצביעים על יעדים משותפים: המערב, מדינות ערב המתונות, ומצרים בראשן, וכמובן ישראל. את הפיגועים האחרונים במצרים ניתן לראות בין היתר בהקשר וכהמשך להתפתחויות אלה.

מדיניות החוץ המצרית

למן ראשית המאה העשרים מאופיינת מצרים במגמת זהות דואלית המזכירה במידה מסוימת את האל יאנוס בעל שני הראשים מן המיתולוגיה הרומית. הראש האחד, מתייחס לזהות הלאומית הטריטוריאלית שעד 1953 כללה

בתחומה גם את סודן, ובהמשך את מצרים בגבולותיה כיום. הראש האחר, מייצג את המגמה העל-טריטוריאלית שראתה את מצרים במסגרות הזדהות חוצות גבולות. למשל, בתקופה העתי'מאנית, חתרה מצרים לראות קשר אסלאמי סולידרי עם האימפריה השוקעת, ובהמשך עם צמיחתן של מדינות הלאום הערביות החדשות ניסתה לקדם את רעיון הפאן ערביות. באופן כללי, ניתן לומר שנאצר היה מנושאייה ומעצביה של המגמה השנייה – הפאן ערבית, בעוד יורשו, סאדאת, הלך בנתיב הלאומי הטריטוריאלי ולראייה, בחירתו בשלום עם ישראל במחיר של קרע עם העולם הערבי. בהקשר זה, מבארכ מזכיר את האל יאנוס, כאשר מצד אחד הוא פועל לקיים את אסטרטגיית השלום של סאדאת שהעמידה במרכז את האינטרסים של מצרים ובכלל זה את הקשר המיוחד עם ארצות הברית; ומצד שני, החל מן המחצית השנייה של שנות השמונים, הוא מגלה רצון עז לחזור ולמלא תפקיד מוביל בעולם הערבי. אף על פי כן ראוי לציין כי דוקטרינת הפאן-ערביות של נאצר שחתרה להביא לאיחודן המלא של מדינות ערב תחת הגמוניה מצרית הייתה קצרת ימים ולמעשה שבקה חיים עם הסתלקותו של נאצר מהזירה הפוליטית.

היטיב לתאר מציאות זו עמאד ג'אד, מחזיק התיק הישראלי במרכז אל-אהראם למחקרים אסטרטגיים שאמר: "במצרים קיימת הבנה כי היא שילמה מחיר כבד בעבור חלום הפאן-ערביות מבית מדרשו של נאצר שלא הביא דבר למצרים. מבחינה זו, רעיון הפאן-ערביזם חלף מסדר היום המצרי. הפיתרון לבעיות האזוריות הוא רק דיפלומטי וכל מדינה החפצה בהרפתקנות צבאית רשאית לעשות בזאת בעצמה". דוגמה לכך היא המקרה של נשיא תימן שהכריז בעיצומה של האינתיפאדה השנייה כי אם מדינתו הייתה גובלת בישראל היה פותח את הגבולות ומאפשר לאנשים החפצים בכך להילחם בישראל. מבארכ השיב לו בלעג כי הגבול פתוח והזמין אותו להפגין את כישוריו הצבאיים.

חוסר יכולתו של העולם הערבי להיות מאוחד עומדת בעוכריו גם כיום כאשר הוא ניצב לנוכח הסכנה האיראנית-שיעית. המציאות המזרח-תיכונית העכשווית מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה וההצלחות היחסיות של החזבאללה, בן חסותה של איראן, וקודם לכן מיגור המשטר הסוני בעיראק והניסיונות לשחק בדמוקרטיה בעיראק שהביאו את השיעים לשלטון בפעם הראשונה בהיסטוריה של עיראק המודרנית, וזאת תחת חסות אמריקאית, היו לצנינים בעיני הסונים ומצרים בכללם, מהסיבות הבאות: מבחינה גאופוליטית קיימת סבירות שהולך ונוצר הסהר השיעי, שיכלול את איראן, עיראק (60% שיעים) בחריין (70% שיעים), אולי כווית (30% שיעים, סעודיה (13% שיעים, סוריה בת בריתה של איראן שהאליטה השלטת בה מייצגת את המיעוט העלווי שדרך אגב קיבל הכרה (לא איראנית) כחלק מהשיעה (על ידי מוסא צאדר

הלבנוני), ולבנון בה מהווים השיעים את המיעוט הגדול ביותר, כ-40%. האיום השיעי בכלל ופעולותיה המואצות של איראן להתגרען מאלצים את המדינות הסוניות המתונות להיערך בחזית מאוחדת לנוכח האיום. חששות אלו משותפים להן ולישראל וכך נוצרת ברית אינטרסים שבלטה במהלך מלחמת לבנון השנייה.

המאבק בטרור המזרח-תיכוני והגלובלי, ומיגורו הינם אינטרס משותף למצרים, ירדן, ארצות הברית וישראל, שכן הוא קורא תגר על היציבות האזורית. ישראל, מצרים, ירדן ובמידה רבה סעודיה, קשורות בטבורן לארצות הברית בסוגיה זו והן בנות ברית אסטרטגיות של ארצות הברית, גם אם לא הוצהר על כך באופן פומבי. למצרים היה עניין רב בשעתו שתכנית ההתנתקות הישראלית תצליח ושיהיה המשך נסיגה מאזורים נוספים. יציבות ושגשוג ברצועת עזה, כך סברה, יבטיחו שקט אזורי, יחזקו את הרשות הפלסטינית על חשבון החמאס והגיהאד האסלאמי ויעודדו את הגורמים המתונים החפצים בהמשך תהליך השלום בערוץ הישראלי-פלסטיני. חזון הדמוקרטיה של בוש לא פסח על הרשות הפלסטינית וכאשר נערכו בחירות חופשיות בשטחי הרשות הושגו תוצאות בלתי רצויות, החמאס עלה לשלטון וכהרף עין שונו כללי המשחק האזוריים. אובססיית הדמוקרטיזציה של בוש חיבלה, לפחות בטווח הקרוב, בחזון שתי המדינות שחרת על דגלו. למצרים ברור כי כל עוד לא נפתרה הבעיה הפלסטינית והטרור הפלסטיני מוסיף להשתולל תהיינה לכך השלכות על המרחב כולו, כולל עליה. גם סעודיה שיצאה לאחרונה ביוזמת השלום שלה, וגם ירדן, רואות ביישוב הסכסוך עם ישראל חולייה חשובה בדרך להחלשת איראן. איש מרכז אל-אהראם למחקרים אסטרטגיים, ג'ימאל אל-ג'ואד, הבהיר בפני כי בעיני מצרים פתרון הסכסוך עם הפלסטינים הוא מטרה אסטרטגית שכן הסכסוך קרוב אליהם מבחינות רבות. הסכם ישראלי-סורי יישרת את מצרים משום שיינתק את סוריה מאיראן ובכך יסגור את המסדרון שהיה פתוח בפני איראן ללב המזרח-התיכון. לדבריו הדבר יוביל להחלשה ולמיתון של חמאס וחזבאללה.

למרות הפזילה הפוליטית והכלכלית של מצרים לעבר אסיה המתעצמת (טיפול הקשרים הכלכליים עם סין, הודו ויפן), נטועה מצרים עמוק באזור ההשפעה האמריקאית ולדבר יש השלכות חיוביות מנקודת המבט המזרח-תיכונית. עם חתימת הסכם השלום הצטרפה מצרים לישראל והפכה ביחד איתה לאחת משתי הנהנות העיקריות מסיוע החוץ האמריקאי (שתי המדינות מקבלות יחד כחמישים אחוז מהסיוע. ראוי גם לציין בהקשר זה, כי חובה החיצוני של מצרים עומד על מעל שלושים מיליארד דולר ומכאן חשיבותו הרבה של הסיוע האמריקאי). ההסכם גם הבטיח נוכחות צבאית אמריקאית סמלית בסני, אשר

נמשכת עד היום. למעשה, מאז חתימת הסכם השלום הישראלי-מצרי, הפכה מצרים לבת-בריתה האסטרטגית של ארצות הברית בזירה המזרח-תיכונית. ארצות הברית ציידה את מצרים במיטב הציוד הצבאי המודרני כולל פיתוח תעשיות צבאיות הנשענות על טכנולוגיה אמריקאית, והצבא המצרי עבר שינוי מוחלט מדוקטרינה צבאית סובייטית לאמריקאית. בין השנים 1988-2003 קיבלה מצרים מארצות הברית סיוע צבאי בגובה של למעלה מ-17 מיליארד דולר. מצרים גם רוכשת נשק ממדינות נוספות: גרמניה מספקת לה ספינות טילים, צפון קוריאה מספקת טילים בליסטים ומדינות ברית המועצות לשעבר מספקות טילי נ"מ וטנקים משודרגים.

היציבות האזורית חשובה למצרים לא פחות, ואולי אף יותר מאשר לישראל. בקרב חוגים אחדים במצרים, פוליטיים וצבאיים, קיימת ביקורת מסוימת באשר למעורבותה הרבה של מצרים בסכסוך הישראלי-פלסטיני. לדידם, יש למצרים עניינים אזוריים לא פחות חשובים. למשל, נושא מקורות המים. בהקשר זה, המצב הפוליטי הרעוע בסודן, באוגנדה, ובקרן אפריקה יכולים להשפיע במידה רבה על המשאב החשוב ביותר למצרים – הנילוס. לוב, של קד'אפי גובלת במצרים ממערב ומהלכיו בשנים האחרונות אינם ניתנים לחיזוי ומחייבים ערנות. למצרים, כך הדגישו, יש עניין רב בנעשה באזור אגן הים התיכון. משטרו של מבארכ מתהדר בכך שמצרים היא מבין הבולטות שבמדינות הנוטלות חלק בכוחות שמירת השלום במסגרת האו"ם. כיום, נוטלת על עצמה מצרים שותפות פעילה בכוחות אלו בשישה מתוך 17 סכסוכים אותם מנסה האו"ם ליישב, ובהם סכסוך הדמים בדרום סודן. ניתן לראות את מעורבותה של מצרים בתכנית ההתנתקות ובהתפרסות בציר-פילדלפי, גם בהקשר הזה, בו מצרים מנסה להצטייר בפני הממשל האמריקאי והקהילה הבין-לאומית כגורם חיובי המקדם את השלום והיציבות באזור. גם ניסיונותיה להחיות את הערוץ המדיני הישראלי-פלסטיני מאז עליית החמאס הם חלק ממגמה זו. נראה כי חרף מאמציה של מצרים, בעיקר מאז השתלטותו הצבאית של החמאס על עזה, להדק את הפיקוח על קו הגבול שלה עם רצועת עזה ולמנוע הברחות נשק באמצעות מנהרות תת-קרקעיות לתוך הרצועה, קצרה ידה מלהושיע. לא ניתן לסגור באופן הרמטי את הגבול ולמנוע הברחות נשק ואמל"ח, התודה לאחרונה הנשיא מבארכ, ואולם, הוא הדגיש כי מצרים מוטרדת ביותר מן ההברחות שכן המנהרות הללו הן דו-צדדיות, קרי, נשק יכול לזרום גם מהרצועה לתוככי מצרים ולהגיע לידיהם של גורמי טרור אסלאמיים קיצוניים החותרים לערעור יציבות משטרו.

העניין של מצרים בפלסטינים שונה מזה של איראן וסוריה התומכות ונותנות חסות לקבוצות פלסטיניות שונות אשר פועלות לקדם את אינטרסיהן בסכסוך

שלהן עם ישראל. מצרים אינה פועלת לצד קבוצה זו או אחרת אלא רואה את טובת הכלל ומנסה לעזור. אנו רואים כי היא מתווכת בין מנגנוני הביטחון של הרשות במלחמתם עם החמאס והג'יהאד בניסיון להביא לרגיעה. מבחינה פורמאלית היא אינה מכריזה על תמיכה בצד זה או אחר. עם זאת, לא קשה להצביע על הפתי"ח החילוני כקבוצה המועדפת עליה.

עתיד יחסי ישראל-מצרים תלוי במידה רבה במעמדה הבין-לאומי והאזורי של ארצות הברית שמעורבותה בעיראק החלישה במידה רבה את דימוייה כמעצמת על כל יכולה בעידן שלאחר המלחמה הקרה: חוסר יכולתה לייצב את המצב בעיראק; אי-הצלחתה, לפחות כרגע, בבלימת המרוץ לגרעין של איראן; וחוסר יכולתה לכופף את ידה של סוריה המסייעת לגורמים הנאבקים בצבא האמריקאי בעיראק, וזאת בניגוד גמור לכיפוף ידה של סוריה בלבנון ב-2005 – שם הצליחה ארצות הברית להשפיל את אסד ולהביא לסיום הנוכחות הצבאית הסורית בלבנון.

הסכם השלום בין מצרים לבין ישראל חזק ויציב. במציאות הגלובלית הנוכחית בה ממוקמת מצרים באזור השפעה האמריקאנית, איני מעריך שיהיו שינויים דרמטיים במדיניות החוץ המצרית בטווח הקרוב. למעשה, גם אם תיגרר מצרים בעתיד הקרוב לעימות צבאי קונבנציונלי עם ישראל (מצב שיקרה רק עם שינוי מהותי במשטר), הרי שידיה תהיינה כבולות. כל עוד מצרים נמצאת תחת השפעה אמריקאית מוחלטת ותלויה לחלוטין באספקת נשק אמריקאי, הרי שארצות הברית, בת-בריתה של ישראל, תימנע ממתן סיוע צבאי למצרים לנוכח הפרה של הסכם השלום בין שתי המדינות שהיא למעשה צד לו. את עוצמתה של מערכת היחסים האמריקאית-מצרית היטיב לתאר שר החוץ המצרי, אבו אל-עיט, שהכריז ביולי 2005: "מצרים וארצות הברית דבקות בקשר יציב ובשיתוף פעולה אשר מגשים לשני הצדדים את האינטרסים שלהם... איני סבור שעל קשר זה מאיים דבר, שכן זהו קשר בין כוח מרכזי בזירה הבין-לאומית – ארצות הברית לבין כוח אזורי בעל השפעה – מצרים". האם תהיה מעצמה אחרת שתהיה מוכנה להעניק למצרים סיוע בהיקף דומה לזה של ארצות הברית וביד נדיבה כל כך? – סיוע המצמצם בהדרגה את חובה החיצוני העצום של מצרים ומשפר את כלכלתה, אני בספק רב.

לסיכום, לעתידה של מצרים תהיה השפעה גדולה מאוד על עתיד המרחב בו אנו חיים. יציבות המשטר הנוכחי ויכולתו להבטיח העברה חלקה של השליטה במדינה לממשיכי דרכו, יהיה זה ג'מאל מבראכ, עמר סלימאן או אישיות אחרת, היא אינטרס של כל אלה החפצים בבלימת ומיגור הגל הגואה של רדיקליזם אסלאמי השוטף את אזורנו ואזורים אחרים בעולם.

עתידה של סוריה

אייל זיסר

לאורך שלושים שנות שלטונו של חאפז אל-אסד נסתמנה עלייה הדרגתית בפופולאריות שלו. בבחירות הראשונות ב-1971 – 99.92 אחוזים. שבע שנים לאחר מכן עליה ל-99.94 אחוזים ושבע שנים לאחר מכן 99.97 אחוזים. בשני המשאלים האחרונים 99.99 אחוזים. ברור שמדובר בהצגה של המשטר שמאחוריה אין כל ממש, ובכל זאת הרצון להציג חזות של תמיכה גורפת בשליט היא חובה לענייננו. כשבשאר ניגש לבחירות, למשאל העם, בשנת 2000 המסר היה שיש כאן שליט אחר, שונה, פתוח למערב, מנהיג ששהה במערב, מכיר את המערב ומעוניין בפתיחות. הדבר בא לידי ביטוי בתוצאה – 97.24. יותר מדובר סורי אחד לא היסס לבוא ולומר: הנה, אתם רואים, זה אדם מסוג אחר המבקש להנהיג דמוקרטיה ופתיחות פוליטית. לקראת משאל העם האחרון ב-27 במאי 2007 סקרן אותי לדעת אם שעור התמיכה המוכרז של 97.24 יעלה ל-99 ביטוי למצוקה ולצורך של שליט להראות, אני בכל זאת שולט; או שתמשך אותה אווירה של פתיחות.

צריך גם לזכור ששבע השנים האחרונות היו שנים לא פשוטות עבור בשאר אל-אסד. הוא הצליח למוטט כמעט את כל מפעל חייו של אביו. הוא איבד את לבנון, הרס את מערכת היחסים המיוחדת, המעניינת, שכוון אביו עם ארצות הברית, והרס את מערכת היחסים האינטימית, שהייתה לסוריה עם צרפת ועם מערב אירופה. הוא הרס את הציר המצרי-סעודי-סורי, שכוון אביו בעמל רב. ובכל זאת, מתברר על פי התוצאות הרשמיות של משאל העם שפרסם המשטר הסורי כי בסוריה סלחו לו וכוחו אף גבר – 97.62 אחוז.

בשאר שולט בסוריה כבר שבע שנים. אנחנו צריכים להיזכר בדברים שנאמרו עם עלייתו לשלטון. יש אנשים שאני מאוד מעריך שאמרו אז "אני לא נותן לו יותר מחצי שנה, הגנרלים בחיים לא יתנו לילד הזה לשלוט בהם, הם ישליכו אותו בהזדמנות הראשונה". ובכל זאת בשבע השנים האחרונות האיש שולט בסוריה, ביד רמה יותר, ביד רמה פחות, אבל הוא שולט ומתגלה כשליט אפקטיבי שמשטרו איתן. זה לא המשטר של אבא, והוא בוודאי שאינו שליט כדוגמת אביו. הוא הרבה יותר חלש ונעדר כריזמה. גם גלי הטרור, המאסרים של מתנגדים פוליטיים והדיקטטורה המחודשת שהנהיג בסוריה בשנים האחרונות, אחרי ניסיונות לפתיחות פוליטית, אינן כמו של אביו. ובכל זאת בשאר שולט, ובטווח הנראה לעין לא נראה שיש איום על שלטונו. אותם

פרופ' אייל זיסר הוא ראש החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת ת"א ומנהל מרכז דין.

גנרלים, אותה גברדיה ותיקה, שעליה דברו בשנותיו הראשונות, כמי שבעצם בידם הגה השלטון, כל האנשים האלה כבר אינם עמו, אינם איתנו. במידה רבה בשאר בעצמו מנהל את ענייניה של סוריה.

אני חושב שיש סיבות רבות לתופעה הזו. בשאר בוודאי חי היום מהדיבידנדים שהותיר אחריו אביו, מפעל החיים של האב במידה רבה עדיין משמר את הבן. אבל ישנן סיבות נוספות בגללן בשאר מצליח לשלוט. בשאר הולך במידה רבה בדרכי האב, הוא מזכיר את האב. אף פעם לא ראיתי את חפאז אל-אסד כמנהיג דגול, לא כאסטרטג דגול, לא כמנהיג דגול, ולא כמנהיג מצליח. הוא הותיר את סוריה חרבה, מדינה מפגרת בכל תחום שניתן למדידה. לחפאז אל-אסד היה יתרון אחד – הוא לא עשה דבר ולכן גם לא עשה טעויות. הוא ידע להפיק תועלת מהטעויות שעשו יריביו. במידה מסוימת בשאר הולך בעקבותיו, והטעויות הקשות שעושים יריביו ואויביו: ישראל, ארצות הברית, ומדינות נוספות, בהקשר הלבנוני ובהקשרים אחרים, בוודאי משחקות לידי.

מדוע הוא מחזיק מעמד? קודם כל כוחו בחולשתו. כלומר, הוא לא מעורר אנטגוניזם ולא מעורר ריאקציה ולכן אינו נתפש כשליט מטיל אימה. לאנשים רבים נוח לחיות עם שליט שכזה, אנחנו מכירים, אפילו מסביבתנו הקרבה, פוליטיקאים שכולם מספידיים אותם, ושאינן להם תמיכה ציבורית כלשהי ובכל זאת הם שורדים. בחולשתם נוח גם ליריביהם, שהם ימשכו בינתיים את החצי שנה, את השנה הקרובה.

דבר נוסף, סוריה היא מדינה שונה מהמדינה שהייתה בשנות הארבעים והחמישים, מדינה שמאה חיילים מספיקים כדי לחולל בה הפיכה צבאית. במרץ 1949 התרחשה ההפיכה של חוסני זעים עם 120 חיילים. כיום זו מדינה עם צבא של חצי מיליון חיילים ועם מוסדות. בכלל בכל מדינות ערב, היום הרבה יותר קשה, הרבה יותר בעייתי, לחולל את אותו סוג של מהפכים שלטוניים, שהכרנו בעבר. סוריה היא אמנם לא מדינת המוסדות והבירוקרטיה המצרית, אבל בכל זאת יש התפתחות.

סיבה נוספת היא שכל סורי שענינו בראשו לא רואה חלופה ראויה לשלטון באשר. כל סורי, שענינו בראשו יאמר בגילוי לב – איננו אוהבים את בשאר ואיננו מתלהבים משלטונו, אך עדיף שבשאר יישאר בשלטון שכן כל אלטרנטיבה תהיה גרועה הרבה יותר. אם נלך למהלך של דמוקרטיה או נלך למהלך של נפילת המשטר, מיד יעלו האסלאמיסטים לשלטון, כפי שקרה במדינות ערביות אחרות. בסוריה אין באמת זרם ליברלי, דמוקרטי מערבי במחשבתו שמסוגל להוות אלטרנטיבה. הסורים אינם מעוניינים שיבואו האמריקאים ויושיעו אותם כפי שהושיעו את עיראק.

מהבחינה הזאת לכולם נוח שעם כל הבעיות, המסגרת ממשיכה להתקיים מכיוון שהיא מעניקה את היציבות ואת הביטחון היחסי.

האיום על בשאר בשנים האחרונות היה בעיקרו של דבר איום חיצוני, האיום שארצות הברית הציבה בפניו. לנוכח האיום הזה או מה שנתפש בעיניו כאיום, התשובה של בשאר הייתה, בניגוד לציפיות, לא להתמסר לאמריקאים אלא להעמיק בקשרים עם איראן ולהמשיך במדיניותו השלילית, כפי שהאמריקאים תופשים אותה.

לסוריה יש בעיות קשות, אך הן אינן בעיות אקוטיות ומיידיות. הבעיה הכלכלית היא בוודאי בעיה קשה. בקצב ההפקה הנוכחי תאזלנה עתודות הנפט של סוריה תוך כעשור, ואין לה אלטרנטיבה. הנתונים הדמוגרפים אינם מבטיחים, יש גידול בתושבים ויש עלייה באבטלה. קרוב למיליון פליטים עיראקים מציפים היום את סוריה. משבר כלכלי ניצב לפתחה של סוריה, אבל כרגע המשבר הזה איננו מורגש, איננו מייד.

יש בעיה עם החוגים האסלאמיסטים שמרימים ראש. אותם אנשים שבשאר שלח, או יותר נכון עצם עין, כשעברו דרך סוריה או מסוריה לעיראק כדי ללחום באמריקאים, לאחר שנה, שנתיים של לחימה באמריקאים, אימונים ורכישת ידע, חזרו לסוריה והחלו לפעול כנגד משטרו שלו. המשטר כבר מתגעגע לאחים המוסלמים הסורים, שהיו עבורו אויב קשה בשנות השמונים ושאותם דיכא ביד רמה. אבל עדיין מדובר על קבוצות מינוריות יחסית. זו בעיה שתיווצר או שתתפתח בעתיד.

לבשאר אין אילוצים מידיים ואין איום מידי על יציבות השלטון, פרט, כאמור, לאיום החיצוני, שבעיקרו הוא איום המערב דרך לבנון, ישראל ובית המשפט הבין-לאומי. כאן נמצאים הסורים בפני דילמה: האם להתמיד במדיניות הנוכחית או לחילופין, כפי שיש רבים במערב שמטיפים להם וגם אצלנו, וגם בסוריה יש קולות שקוראים לנקוט מעשה ולאמץ מדיניות אחרת, שתביא למפנה ותביא את סוריה למקום אחר. זו דילמה אמיתית.

אני חושב, שבשאר, וודאי חוגים סביבו, ובמיוחד אותם חוגים, שנחשפו יותר למערב, כגון שר החוץ, אנשי משרדו והשגרירים בחו"ל, מבטאים גישה שאומרת שאולי צריך לחשוב על כיוון שונה. אבל בסופו של הדבר, המשטר, כמו כל משטר אחר, מבקש לשרוד. אני חושב שאנו טועים כשאנחנו מנסים לחשוב על הסורים ועל בשאר במונחים של אנואר סאדאת. מתאים יותר להשוות את בשאר לנאצר של שנות החמישים ולהשוות את התשובה האמריקאית של היום לבשאר, לתשובה האמריקאית של שנות החמישים.

בשאר והסורים אינם מחפשים את השלום ואת שיפור היחסים עם ארצות

הברית כדי לחולל מפנה דמוי המפנה הסאדאטי במצרים, מפנה שייקח את סוריה מהמקום בו היא נמצאת ויוביל אותה למקום אחר לגמרי בכל מה שקשור לחברה, לפוליטיקה, לכלכלה ולסדר הפוליטי החברתי והכלכלי שמתקיים בה. הסורים מחפשים את ההסדר עם ישראל ואת שיפור היחסים עם ארצות הברית, לא כדי לשנות את הסדר הסורי מן היסוד, אלא כדי להשאיר אותו על קנו. בראייה כזו הם כמובן יבחנו אם הסדר ושיפור יחסים עם ארצות הברית שווה עבורם.

צריך להודות, שכשבשאר מסתכל אחורה אל שבע השנים הקשות והבעייתיות, ובמיוחד אם הוא מנתח אותן אחרת מאיתנו, לא כשרשרת של טעויות שהוא ביצע ושבסופו של דבר הביאו לניתוח מפעל החיים של אביו, אלא כתקופה שבה סוריה הייתה נתונה, כפי שהיא נתונה תמיד, תחת מתקפה אמריקאית-ישראלית כחלק מחזון אמריקאי-ישראלי לשנות את פני המזרח התיכון ולחולל מזרח תיכון חדש. חזון שבמסגרתו מנסים להביא להסדר הבעיה הפלשתינית, הורסים את עיראק, ועכשיו מנסים גם לנתק את לבנון מסוריה. כי הרי הסורים נותנים לנו את הקרדיט שיש הגיון מאחורי השיגעון בוודאי שיש איזה שהיא תכנית-אב שבמסגרתה ארצות הברית פועלת באזור. כשבשאר מסתכל על שבע השנים הקשות האלה הוא יכול להגיד בסיפוק: "שרדתי. עברתי את התקופה הזו בעודי שליט חדש שצריך להיכנס לנעליו של אביו ולהוכיח את עצמו, ובסופו של דבר, במידה מסוימת גם הוכחתי את עצמי". ההתנהלות שלו מול ישראל ומול ארצות הברית היא התנהלות שמביאה לו הרבה פופולאריות והרבה תמיכה בעולם הערבי ובוודאי גם בסוריה.

לכן למה לשנות? מה שאנחנו רואים כמדיניות אובדנית, היינו, מדיניות שלא מובילה לשום מקום היא מדיניות שבראיתו מחזיקה אותו בשלטון. אבל גם הוא מוטרד, מי שביקר בסוריה בראשית שנות ה-2000 ראה בוודאי את אותן תמונות של חאפז אל-אסד במרכז ומסביבו שני הבנים, בשאר ובאסל. כעבור מספר שנים בשאר הפך להיות במרכז ולידו חאפז אל-אסד ובאסל, האח המנוח. היום אפשר לראות בסוריה את בשאר קטן באמצע, לידו אחמד'ינג'אד, נשיא איראן וחסן נצראללה, מנהיג החזבאללה. זה דבר שבהחלט מטריד את המשטר הסורי, יש כוחות בסוריה המהרהרים בצורך בשינוי, אבל אני לא רואה שינוי דרמטי בקרוב.

ככל שאפשר לבחון ולשפוט, אין סכנה מיידית לקיומו של המשטר. בין אם סוריה תחתום איתנו על הסכם שלום ובין אם לא, היא תמשיך להיות אותה מדינה נכשלת, כושלת, מפגרת, נשלטת בידי משטר דיקטטורי, שאנחנו מכירים היום. אבל לפחות מדינה העומדת על שתי רגליה ומעניקה ביטחון מינימלי ויציבות לתושביה.

עיראק החדשה: לקראת התפרקות או קונפדרציה?

עופרה בנג'ו

בעיות העבר: הזווית העיראקית

הדעות חלוקות ביחס לשאלה מה הם הגורמים והסיבות להתרחשויות בעיראק מאז המלחמה ב-2003 ולמה שנראה כהתפרקותה של המדינה. אסכולה אחת טוענת שהסיבות הן סיבות מבניות וארוכות טווח שבמוקדם ובמאוחר היו פורצות על פני השטח. אסכולה שנייה טוענת שהכיבוש והאופן הכושל שבו נוהלה המדינה מאז, הם הם האחראיים העיקריים למצב בעיראק הבר-בעתית. אני מבקשת להציע גישה שלישית המשלבת בין השתיים והטוענת שהזיווג הקטלני בין הבעיות המבניות לבין הניהול הכושל הוא מקור הבעיה, ומכאן שגם אם ארצות הברית ובני בריתה ישנו מן היסוד את מדיניותם, וגם אם יישארו בעיראק עוד שנים רבות, הסיכויים שיוכלו להחזיר את הגלגל לאחור קלושים ביותר.

אבדוק כמה מהבעיות המבניות הללו ואת השפעתן על עיצובה ודרכה של המדינה. משחר קיומה של המדינה העיראקית מתמודדים שליטיה עם שאלות קיומיות של שלמותה הטריטוריאלית, עיצוב הזהות והזיקה הלאומית שלה, אופן חלוקת הכוח והמשאבים בין מרכיביה השונים, וכושרה להשיג לכידות פנימית שתאפשר לה לפעול בזירה הפוליטית הפנימית והחיצונית כגוף מלוכד פחות או יותר. שאלות מסוג זה אמנם העסיקו מדינות רבות אחרות שקמו על חורבותיה של האימפריה העות'ומאנית, אולם המקרה העיראקי מתאפיין בכך שהבעיות הללו החריפו עם חלוף השנים.

אחת הבעיות המבניות המועלות תדיר היא עובדת היותה של עיראק מדינה מלאכותית. המתנגדים לגישה זו טוענים שזו היא גישה מהותנית (essentialist) וכי מדינות רבות היו מלאכותיות בראשית דרכן. כנגד זאת אפשר להעלות את הטעון שבעוד שמדינות אחרות כמו ירדן (שהיא המדינה המלאכותית בהא הידיעה) הצליחו עם השנים לפתח באוכלוסייתן זיקה לאומית ונאמנות למדינה הטריטוריאלית, בעיראק הדבר לא התרחש. עיראק לא הצליחה להתגבר על מכשלה זו ונשארה מלאכותית. הכורדים המהווים כ-20% מהאוכלוסייה אינם חשים בזיקה לאומית עיראקית. חוקר כורדי שביקש לעשות סקר בקרב כורדים בעיראק באשר לשאלת זיקתם לכורדיות או לעיראקיות נענה ספונטאנית על ידי רבים כי הם חשים עצמם מעל לכל כורדים.

עופרה בנג'ו היא פרופ' חבר בחוג להיסטוריה של המזרחית באוניברסיטת תל-אביב וחוקרת בכירה במרכז דיין.

בעיה נוספת אשר קשורה בבעיה הראשונה ואף מזינה אותה היא ההטרונגניות החברתית של עיראק. גם כאן אפשר להביא דוגמאות למכביר, בעיקר ממדינות אירופה, שבהן ההטרונגניות החברתית, לא זו בלבד שלא היוותה מכשול בפני עיצובה ופיתוחה של המדינה הטריטוריאלית, אלא אף שימשה מעין דבק מלכד. הבעיה בעיראק נעוצה בכך שההטרונגניות בה מאופיינת בשסעים דתיים ולאומיים שהלכו והעמיקו עם הזמן, בין היתר בגלל המשטר הטוטאליטרי הצנטרליסטי בבגדד.

בעיה מבנית אחרת שלווה את המדינה מאז הקמתה הייתה האנומליה של מיעוט ערבי סוני השולט על רוב שיעי. הניסיונות של המשטרים השונים ובכלל זה הבעתי לשלב שיעים בשלטון ולהדגיש את הפן החילוני של המדינה לא סייעו להקחות את תחושת התסכול של השיעים ודחיקתם לשוליים החברתיים והפוליטיים של המדינה.

יש המעלים את עניין הפיכתה של עיראק למדינת רנטה שכל כלכלתה מבוססת על הנפט כבעיה מבנית נוספת שפגעה בהתפתחות חברה דמוקרטית וחזקה. זאת משום שהתושבים הורגלו להיות סמוכים על שולחנה של המדינה, לא להעלות מסים, לא לדרוש דין וחשבון מן המשטר ולחיות בצילו תוך הסתרת הדעות והכוונות האמיתיות, במה שאפשר לכנות *מתקיייה* (הישרדות) מודרנית.

גם בעיית האלימות הפכה לבעיה מובנית עקב תהליכים היסטוריים, פוליטיים וחברתיים שונים. אלימות זו הפכה לתו אופייני לעיראק שמייחד אותה גם ממדינות ערביות אחרות. עם זאת יש להבהיר ולומר שאלימות זו אינה עומדת בסתירה להתפתחות תרבותית ספרותית ענפה ביותר. זהו אחד הפרדוקסים המאפיינים את עיראק משחר קיומה: מחד גיסא היא שימשה ערש התרבות האנושית, ומאידך גיסא התחוללו על אדמתה מעשי אלימות חמורים ביותר.

לכל הבעיות הללו מתווספת בעיה גאו-אסטרטגית שעיראק מתמודדת איתה מאז הקמתה. שטחה של עיראק עולה על 400 אלף קמ"ר, אך יש לה מוצא צר מאוד לים, מוצא של עשרות קילומטרים בודדים בלבד. דבר זה הופך אותה לשבויה בידי המדינות השכנות, שכן היא מדינת נפט שכל כלכלתה תלויה ביכולתה לייצאו. פעמים רבות בעבר סגרו מדינות מסוימות את צינורות הנפט העוברים בשטחן והסבו לעיראק נזקים כלכליים חמורים ביותר. הדוגמאות הבולטות ביותר הן סגירת צינור הנפט העיראקי-סורי ב-1982 בעיצומה של מלחמת איראן-עיראק וסגירת צינור הנפט העיראקי-סעודי והעיראקי-טורקי אחרי פלישת עיראק לכווית ב-1990.

הבעיות המבניות הללו לא נפתרו עם הכיבוש, ובחלקן אף הלכו והעמיקו. נפילתו הפתאומית של משטר הבעתי באפריל 2003 העמידה בפני עיראק

אתגרים עצומים שלא היו פחותים בעוצמתם מאלה שעמדו בפניה עם הקמתה ב-1920. עיראק הייתה צריכה להתמודד בו זמנית עם שלוש המשימות של כינון משטר, בניין מדינה ובניין לאום. בכל המישורים הללו הבעיות המבניות ומשקעי העבר היו לרועץ בכינונה של עיראק החדשה.

המעבר מהמשטר הדיקטטורי שהתקיים בעיראק במשך 35 שנה למשטר דמוקרטי, כפי שחזו אותו בוש ובני בריתו, היה פתאומי וחד מדי. הוא גם עמד בניגוד מוחלט לחזונו של הסוניה, שכן משמעותו של משטר שכזה מבחינתם הייתה בהכרח שלילת המונופול שהיה להם על השלטון במשך מאות בשנים. החזון הדמוקרטי האמריקני גם לא עלה בקנה אחד עם החזון השיעי שביקש לכוון דמוקרטיה של הרוב השיעי, ועם החזון הכורדי שחתר לכיוון של הגדרה עצמית לכורדים במסגרת של קונפדרציה רופפת. אף על פי שחוקקה חוקה מתקדמת יחסית, ושבסוף 2005 נערכו בחירות חופשיות, ההתנגשות בין ארבעת החזונות המשיכה להתקיים ביתר שאת גם אחרי הקמת הממשלה החוקית והנבחרת. התנגשות רעיונית זו היא שעמדה ביסוד ההתנגשויות האלימות בין הסונים לבין השיעים והיא שמנעה השגת יציבות מינימלית שתאפשר מעבר לשלב הבא של בניין המדינה.

משימת בניין המדינה נתקלה גם היא בבעיות מבניות היסטוריות ובבעיות חדשות. האמריקנים, יורשי הבריטים כבוני עיראק החדשה, נתקלו בבעיות קשות ומסובכות בהרבה מאלה שניצבו בפני קודמיהם: הבריטים התחילו בקרקע בתולית כמעט. האמריקנים לעומתם היו צריכים להרוס ולבנות מחדש מדינה בת מעל לשמונים שנה. הבריטים למדו מהר את הלקח והסיגו את כוחות הקרקע שלהם, האמריקנים העמיקו מעורבותם. הבריטים הצליחו להפוך את בגדד למרכז השלטוני. תחת האמריקנים כוחן של הפריפריות עלה בשעה שבגדד התקשתה לתפקד כמרכז שלטוני. הבעיה החמורה מכל שעדיין ניטש עליה מאבק היא מבנה המדינה: האם תהיה מדינה אחודה כפי שהיה הדבר להלכה במשך שנים ארוכות, או מדינה פדרטיבית ובכך תציב דגם חדש לחלוטין באזור?

המשימה הנכבדה ביותר של בוני עיראק החדשה היא כמובן בניין לאום עיראקי. אף על פי שלא הייתה כוונה מוצהרת לבתר את עיראק, זה מה שמתרחש בפועל. זה קורה משום שמלכתחילה היו בעיראק לפחות שתי זיקות לאומיות מתחרות, האחת הערבית-עיראקית והשנייה הכורדית. במשך תקופה ארוכה הייתה הזיקה הלאומית הכורדית חלשה ובמצב של מגננה. אך בעשור האחרון, ובמיוחד בחמש השנים מאז המלחמה, היא נמצאת בתנופה אדירה שקשה לעוצרה. אפשר לומר שהתחזקות התנועה הלאומית הכורדית בעיראק מבליטה ביתר שאת את חולשת העולם הערבי כפי שהיא באה לידי ביטוי בתפקודו של החלק הערבי של עיראק. לאור כל זאת אפשר לומר שבניין לאום

עיראקי לא עלה יפה לעת עתה ובפועל הולך ומתפתח דגם של מדינה דו-לאומית. אפשר אפילו להרחיק לכת ולומר – של שתי מדינות הקשורות באופן רופף במרכז, והכל כדי לשמור על מראית עין של מדינה אחת.

אתגרי העתיד : הזווית האמריקנית

ארצות הברית כבשה את עיראק כשבחזונה ניצבה גרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה והדמוקרטיה שווינגטון הצליחה לכוון בה. ככל שחולף הזמן הלך והתחוור כי לא גרמניה אלא וייטנאם היא הדגם שהתקבע בעיראק. הבעיה העיראקית אינה יורדת מסדר היום האמריקני. היא מפלגת את האמריקנים ומגבירה ביתר שאת את הדילמות ביחס ליציאה מעיראק. החשש מהיציאה האמריקנית "המוקדמת" מתמקד בשש הסכנות העיקריות הבאות :

1. מלחמת אזרחים שתגרור בעקבותיה תוהו ובוהו ואנרכיה.
2. פיצולה של עיראק לשלוש מדינות : סונית, שיעית וכורדית.
3. בריחה המונית של עיראקים למדינות השכנות.
4. חדירה או פלישה של המדינות השכנות לעיראק.
5. יצוא טרור וחוסר יציבות מעיראק למדינות השכנות הפרו-אמריקניות.
6. פגיעה בתדמית האמריקנית.

מבט חטוף על חמש השנים האחרונות יוכיח כי הסכנות הללו הפכו כבר מזמן לעובדה מוגמרת, וזאת למרות נוכחותה המוגברת של ארצות הברית ואולי דווקא בעטייה. מלחמת אחים התחוללה בעיראק והגיעה לשיא בשנת 2006. גם אם המספר של 600 אלף הרוגים עיראקים מאז תחילת המלחמה שנקבו בו גורמים שונים נשמע מופרז, עובדה היא שעיראקים רבים נטחנו במלחמה הפנימית הזו שגם הצבא החזק בעולם התקשה לעצור. גם פיצולה של עיראק הפך לעובדה מוגמרת. הפיצול איננו לשלוש יחידות כי אם לשתיים גדולות: עיראק הערבית ועיראק הכורדית. עיראק הערבית היא זו השקועה במלחמת-דת בין הסונים לבין השיעים אך לא נראה שהסונים יסכימו אי פעם לחלוקתה של המדינה לחלק סוני וחלק שיעי. המאבקים בין הסונים לבין השיעים עלולים להימשך זמן רב בגלל מאזן החולשה בין שני המחנות וגם משום שהמאבק הדתי בעיראק כיום דומיננטי יותר מהמאבק הלאומי כפי שהתקיים במאה הקודמת בין הערבים לבין הכורדים. בניגוד לחלק הערבי, כורדיסטאן העיראקית נראית כמדינה אחרת: יציבה, מגובשת ומשגשגת בצורה חסרת תקדים.

בריחת העיראקים למדינות השכנות התרחשה גם היא תחת עיניהם הפקוחות של האמריקאים, וגם כאן קצרה ידם מלהושיע. כשני מיליון פליטים עיראקים מצאו מקלט במדינות השכנות, דווקא בעקבות המלחמה. לפי התחזיות השחורות, אלה עלולים להוות גורם בלתי מייצב ממדרגה ראשונה למדינות המארחות. נראה גם שהמדינות המארחות מנפחות את הסכנה, בין השאר כדי

לזכות בהטבות כלכליות ופוליטיות שונות. אך גם בשובם לעיראק עלולים פליטים אלה להוות גורם בלתי מייצב מחודש שם משום שהם יצטרכו להיאבק על רכושם ומעמדם שאבדו.

באשר לסכנה של חדירת המדינות השכנות לתוך עיראק, הרי כבר עכשיו כל אחת מהמדינות יצרה לעצמה מעין אזור השפעה בתוך עיראק. הרחיקה לכת יותר מכולן איראן שנוקטת מאז המלחמה במדיניות של "חדירה זוחלת" לתחומה של עיראק, וארגונים שיעיים שהיו תחת חסותה בתקופת הבעת', משמשים לה מנופי השפעה עיקריים. גם לטורקיה יש נוכחות צבאית וכלכלית ניכרת למדי באזור של כורדיסטאן העיראקית. עם זאת יש להדגיש שלהוציא מרדפים חמים נגד ארגון ה-PKK שהקים שם בסיסים, וחרף איומים חוזרים ונשנים, לא נראה שטורקיה תצא לכבוש את כורדיסטאן העיראקית. כללית, נראה שיש הגזמה ביחס להשפעה הבלתי מייצבת של עיראק על המדינות השכנות, בין השאר משום שנוח למדינות אלו שארצות הברית תישאר שם, תספוג את גלי ההדף של ההתנגדות ותבצע עבורן את המלאכה של ייצוב המדינה. נוכחות אמריקנית בעיראק גם לא הביאה בהכרח לישראל והעובדה היא שיצוא הטרור ללבנון, לעזה ולמקומות אחרים מתקיים במלוא עוזו גם בימים אלו שארצות הברית הפכה אחת מ"שכנותיה" של ישראל. באשר לפגיעה בתדמית ארצות הברית, זו כבר נפגעה קשות בעקבות מלחמת ההתשה המתמשכת ואין לצפות שהישראות שם תשפר תדמית זו.

מנגד יש סכנות לא מעטות בהישראות ממושכת של כוחות אמריקניים מסיביים בעיראק שעיקרן:

1. החיכוך של חיילים אמריקנים עם האוכלוסייה מביא להגברת ההתנגדות לארצות הברית.
2. ארצות הברית נתפשת יותר ויותר לא כמשחררת כי אם ככובשת קולוניאליסטית חדשה שיש להתנגד לה בכל הכוח.
3. העיראקים והמדינות השכנות אינם נוטלים אחריות ומצפים שארצות הברית תבצע עבורן את המלאכה.
4. המלחמה עולה לארצות הברית מחיר דמים גבוה, וככל שהיא מתמשכת החלום האמריקני על הזהב השחור העיראקי הולך ונגזז.
5. ארצות הברית אינה יכולה להפנות תשומת לב ומשאבים לזירות אחרות במזרח התיכון שהן מסוכנות אולי יותר מעיראק.

מהן אם כן האופציות העומדות בפני ארצות הברית? ראשית קביעת תאריך יעד ליציאה מעיראק שהגורמים השונים יתכוונו אליו. בעניין זה יש לציין כי דווקא חוסר הוודאות לצד הידיעה שהאמריקאים יצאו ביום מן הימים מעיראק, היא שהביאה מלכתחילה למלחמה הפנימית האלימה כשכל אחד מהצדדים מנסה

לשפר עמדות על חשבון האחר. גם לאחר שתסיג את כוחותיה לא תצא ארצות הברית לחלוטין מן התמונה. היא יכולה להמשיך ולפקח על הנעשה באמצעות "שלט-רחוק" מהמפרץ או על ידי חיל האוויר שלה. באשר לטיעון על "הפקרת" העיראקים שהנשיא בוש הרבה להשתמש בו, ניתן לומר שארצות הברית יכולה להפנות את המשאבים העצומים שהיא משקיעה היום במלחמה לפעולות שיקום ופיתוח, שבתורן יוכלו לתרום לייבוש ביצת הטרור. ארצות הברית יכולה גם לחזק מדינות שכנות כמו ירדן, באמצעים פוליטיים וצבאיים כדי שתיטיב לעמוד בפני גלישת הסכנה העיראקית לתחומה.

ביציאת האמריקנים מעיראק אפשר לראות גם נקודות אור. כשהדבק המלכד השלילי בדמותם של האמריקנים לא יהיה עוד בעיראק יתפנו הגורמים המתנגדים, הפנימיים והחיצוניים, לעשיית בדק בית עצמי. כך למשל ייתכן שהסונים שנתנו מחסה לארגון אל-קאעדה ינסו להקיא מתוכם כפי שהדבר כבר מתרחש חלקית בשטח, דבר שהאמריקנים עצמם לא הצליחו לעשות. דבר דומה אפשר לדמיין ביחסים בין השיעים בעיראק לבין איראן: הנהגות מסוימות של שיעים עיראקים עשויות לנסות ולהדוף את ההשפעה האיראנית, וזאת על רקע האיבה ההיסטורית בין הערבים לבין הפרסים והמאבקים על ההשפעה במרחב השיעי. החששות הכבדים מהתחזקות הסהר השיעי ומהתגברות חוסר היציבות באזור, עשויים מצדם להפוך למנוף לחיזוק יחסי ישראל עם המדינות הערביות המתונות, דבר שאנו עדים לניצנים שלו כבר היום.

לאורך ההיסטוריה היוותה עיראק גורם בלתי מייצב לאזור. כאשר הייתה חזקה היא פתחה במלחמות, כאשר הייתה חלשה "הזמינה" התערבות מבחוץ עם כל המשתמע מכך לאזור כולו.

בסיכומו של דבר, השילוב של הבעיות העיראקיות המבניות ומדיניות, הזיגזגים והעדר האסטרטגיה לטווח הארוך של האמריקנים, מבטיח כי ההתרחשויות שאנו עדים להן כיום ימשיכו ללוותנו בעתיד הנראה לעין. אפשר להניח שמלחמת הדת תמשיך לבעבע בגלל משקעי העבר ומאזן החולשה של ההווה. ניתן גם לשער שעיראק לא תשוב להיות מדינה אחודה כפי שהוחזקה בכוח במשך שמונים שנה אלא תתפתח למדינה דו-לאומית או לקונפדרציה רופפת והיא תמשיך לייצא חוסר יציבות לשכנותיה, הפעם מעמדת חולשה.

הנשיא בוש נהג להכריז השכם והערב כי ארצות הברית לא תצא מעיראק עד שיושג הניצחון. לאמיתו של דבר אי-אפשר לנצח במלחמה הזאת. בסופו של דבר רק העיראקים לבדם יוכלו לעשות סדר בביתם פנימה, וגם זה רק לאחר שהכוחות הזרים יצאו ממנה, ולא לפני שתעבור תקופה נוספת של חוסר יציבות וזעזועים פנימיים.

העולם הערבי ואתגרי המאה ה-21

דן שיפטן

אינני מכיר מצבים רבים, שבהם קריקטורה אחת יכולה לסכם טיעון שלם. אפשר להראות את הקריקטורה הזו ולומר: ואידך זיל גמור. היא התפרסמה בעיתון הירדני *אל עדב אל יום* בראשית האלף (26.5.2000). הכותרת במעלה המדרגות היא "המאה ה-21". העולם משתאה על העולם הערבי היורד במדרגות, בשעה שהעולם כולו עולה בהן לקראת העתיד.

כישלון בהתמודדות עם העולם המודרני

העולם הערבי נתון במבוי סתום, במלכוד מבני, משום שהוא איננו מצליח להתמודד עם האתגרים של המאה ה-21. יש כאן מעגל רשעה (התרגום "מעגל קסמים" ל- vicious circle אינו מתאים). מורשת הכישלונות בעבר העלתה את הסתברות הכישלון גם בעתיד והחמירה את הקשיים המבניים שלו. הוא אינו מסוגל להתמודד עם אתגרי המאה ה-21 ומתקשה למצוא מענה לצרכים שמציב העולם המודרני.

לצורך הדיון הממוקד שלפנינו אין הכרח להיכנס להגדרות ממולכדות על אופייה ומאפייניה של המודרניות, אך רצוי וחשוב לברר מה הם הכישורים שדרושים כדי להתמודד עם המציאות המודרנית. העולם הערבי, מעבר להבדלים בין משטר כזה או אחר, חסר את הכישורים הללו. לא מדובר במשבר חולף או בקושי נקודתי, אלא בבעיה מבנית.

ד"ר דן שיפטן הוא מרצה בכיר בחוג למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה וחוקר בכיר במרכז לחקר הביטחון הלאומי.

המרכיב החשוב ביותר להתמודדות מצליחה עם העולם המודרני הוא כושר ההתאמה – יכולתה של חברה להתמודד עם מצבים של חוסר-ודאות, לזהות מפנים, להבין את מאפייניה החדשים של המציאות ולמצוא מענה רלבנטי למציאות הזו. בתחום הזה בדיוק נכשל העולם הערבי כבר 200 שנה. גם בעתיד הנראה לעין קשה למצוא סיכוי להצלחה מערכתית.

מרכיב אחר, שהתברר שוב ושוב כהכרחי להצלחה בת קיימא בהתמודדות עם האתגר הזה, היא חברה פתוחה, שמאפשרת את שחרור היצירתיות של הפרט. חברות שהצליחו לרופף את ההדקים של השלטון ואת האילוצים המחניקים של המבנה החברתי, שחררו את היצירתיות של הפרט, הניחו לו לנסות מה שנחשב טאבו, קבלו בהבנה גם את טעויותיו וכישלונותיו ואפשרו לו להתאים את עצמו למה שמתבקש מן האתגרים המופיעים חדשות לבקרים. לכל אלה אין כמעט זכר בעולם הערבי (להוציא את היצירתיות המופלאה בתחום הטרור).

המרכיב השלישי, וכולם קשורים זה בזה, היא התבססות על מדע וחדשנות מחשבתית. בעולם העתיק סוד העושר של מדינה היו אדמה פורייה ושפע של מים. בימי המהפכה התעשייתית ואחריה, דיברו על פחם וברזל, תעשייה כבדה וקלה וכיוצא באלה. במציאות המודרנית הגורם המכריע הוא החדשנות המדעית, ובמיוחד עיבוד המידע. בעולם הערבי לא מתחולל בתחום הקריטי הזה כמעט שום דבר. בהגזמה שאינה לחלוטין חסרת יסוד אפשר לומר שבתחום מדע המידע 300 מיליון ערבים הם כמעט brain dead. לא קורה כמעט שום דבר מן האוקיינוס האטלנטי עד למפרץ הפרסי, עם כמה יוצאים מן הכלל מאוד ממוקדים.

מרכיב אחרון, הנגזר במידה רבה מן הכישלון בתחומים שכבר הוזכרו, הוא העדר מידה של ביטחון עצמי המעודדת תעוזה וחדשנות. היכולת להתמודד עם אתגרים חדשים ולהתאים את הפרט והחברה למציאות שונה מחייבת ביטחון עצמי, הנצבר מהצלחות עבר בהתמודדות עם אתגרים אחרים. העוז לחרוג מדפוסים מוכרים, שבעבר אולי הציעו מענה, אבל אינם רלבנטיים עוד בתנאים המשתנים במהירות, מסתמך במידה רבה על כושר התמודדות מוכח. ביטחון כזה מסייע מאוד למי שעדיין אינו יודע איך יתמודד עם בעיה בלתי מוכרת, אך מניח שימצא דרך, כפי שמצא דרכים בעבר.

ניתן להמחיש את הטיעון בשני גילויים מעניינים מן העולם הערבי, שונים מאוד באופיים, העוסקים בחברה פתוחה: בחירות, בחופש, ביכולת ההתאמה למציאות משתנה.

הראשון הוא ציטוט מראיון שנתן אחד המשוררים החשובים בעולם הערבי, אדוניס (עלי אחמד סעיד אסבר) סורי-לבנוני החי בפריז. הוא נשאל מדוע טוטליטאריות מקובלת כל כך בעולם הערבי והשיב:

This concept offers an inner sense of security to people who are afraid of freedom. Some human beings are afraid of freedom, because being free is a great burden. When you are free you have to face reality, the world in its entirety.

והוא מוסיף בסופו של אותו ציטוט:

The Arab individual is no less smart, no less genius, no less than anyone else in the world. He can excel but only outside his society. I have nothing against individuals, only against the institutions and regimes. If I look at the Arabs with all the resources and great capabilities and I compare what they have achieved over the past century with what others have achieved in this period, I would have to say that the Arabs are in a phase of extinction, in the sense that they have no creative presence in the world.*

הביטוי השני הוא תמונה מתוך הפגנת מחאה של ערבים בלונדון נגד הקריקטורות בדנמרק. שימו לב לכרזה שהופיעה שוב ושוב בהפגנות: Freedom Go to Hell היא משקפת קושי להתמודד עם מציאות בלתי מוכרת ובלתי נסבלת, דווקא בקרב ערבים שעקרו לאירופה. הם נתקלים שם בתופעות של חירות פוליטית ושל חברה פתוחה ונקלעים למצוקה ערכית ולעתים גם לאובדן עשתונות. גם זה גילוי של העולם המודרני, שהם מתקשים להתמודד איתו.*

* (אנגלית היא שפת המקור של הראיון) MEMRI Special Dubai TV March 11, 2006. Dispatch, December 14, 2006, No. 1393

** לצד הכרזה הזו, הופיעה בהפגנות בגרסאות שונות גם קריאה מופלגת באלימות - Massacre - those who insult Islam (גרסאות אחרות של אותו מסר השתמשו בביטויים אלימים לא פחות כמו Slay, Behead, Butcher) המשקפת, בין היתר, כישלון עמוק להתמודד עם ביקורת ועלבון, אף שכל קבוצת מהגרים או "אחרים" נתקלת בגילויים חמורים לאין שיעור ממנה.

מקור הבעיה

הבעיה מעוגנת בתודעתם של הערבים. מקורה במתח בין ציפיות בלתי אפשריות, לבין מציאות בלתי נסבלת. לערבים ציפיות של גדולה: הם שכנעו את עצמם כי נועדו לגדולה, נועדו לשלוט, נועדו להיות הכוח הדומיננטי והמוביל בעולם. בפועל, המציאות שהם חווים יום-יום היא של עליבות, חולשה ופיגור. אין כמעט ביטוי רדיקלי וצורב של כישלון ואכזבה שאין הצדקה להזדקק לו בתיאור המציאות של הדורות האחרונים.

הפער בין שני המרכיבים האלה, בין העולם **כפי שהוא** במציאות המרה, לבין העולם **כפי שהיה צריך להיות** על פי ציפיותיהם, הוא פער בלתי נסבל. העולם הערבי מתחבט ומתייסר לנוכח הפער הזה. הוא רואה במציאות הקיימת, שיבוש עמוק, בלתי-מובן ובעיקר בלתי-צודק באופן היסטורי של הסדר הקוסמי. בנו מתקשים להבין איך ייתכן שהערבים חלשים כל כך והיהודים חזקים כל כך? שהערבים מפגרים בתחומים נחשבים ואילו היהודים מתקדמים?

התהייה הזו והצורך הנואש למצוא מענה מידי שיתקן את השיבוש הזה מולכים כמעט מאליהם לרדיקליזם. בעולם הערבי מופיעים שוב ושוב נביאי שקר, גמאל עבד אל נאצר היה הבולט שבהם, המעמידים פנים שמצאו קיצור דרך היסטורי המציע לערבים לזנק באחת מבירא עמיקתא לאגרא רמא – מהשפלה עמוקה, לגדולה, שגשוג וכבוד. הערבים מתמכרים שוב ושוב לאותם נביאי-שקר רדיקליים וכושלים שוב ושוב בשל התמכרותם למנהיגים שאינם מציבים בפניהם את האמת העגומה על הכשלים המבניים המונעים מהם להתמודד בהצלחה עם האתגרים של העולם המודרני.

הבעיה אינה מתמצה במישור הפוליטי. שורשיה נעוצים ביסודות הסדר חברתי. העולם הערבי תקוע בלימבו עמוק בין שתי מערכות של סדר חברתי: המסורתית, שהתקיים עד לעת החדשה במרכזים העירוניים המעצבים את המציאות באזור, כבר ננטש והוא אינו ניתן עוד לשיקום. רכיבי הסדר החברתי החדש, שהאליטות הערביות ניסו לאמץ במאתיים השנים האחרונות, לא נקלטו כמערכת חליפית. סינתזה מתפקדת בין הסדר הישן והחדש לא נוצרה. החברה מיטלטלת בין רכיביהם השונים – לא פה ולא כאן. היא אינה יכולה לשוב אל הסדר המסורתי, שתפקד באופן מניח את הדעת, פחות או יותר, מול אתגריה של מציאות מאתגרת פחות. הם ניצבים בפני מציאות שונה, בעולם מודרני, שהם לא מוצאים בו את דרכם, כיוון שלא הצליחו לסגל לעצמם סדר חברתי מתאים.

אפילו כאשר הם יודעים מה מכשיל את מאמצייהם ומה צריך לעשות כדי להתמודד עם המציאות החדשה, אין הם מוכנים לשלם את המחיר החברתי הנדרש לצורך התיקון. כך, למשל, יש הבנה בעולם הערבי, בקרב חוגים רחבים של האליטות הערביות, שמעמדה הנחות של האישה מונע מן הערבים לנצל כמחצית הפוטנציאל האנושי שלהם. הם גם מודעים לכך שהדבר מונע מהם להתחרות בהצלחה בחברות המנצלות את הפוטנציאל הזה במלואו. אף שהם יודעים כי הדבר דרוש ואף חיוני, אין לגברים מספיק ביטחון עצמי כדי לאפשר לנשים לתפוס תפקיד יותר מרכזי בחברה.

ביטוי תמציתי ואכזרי של מכלול המצוקות שהועלו כאן מופיע במאמר שכתב לפני כחמש שנים אחד ההוגים המרשימים בעולם הערבי – פילוסוף סורי בשם צאדק גילאל אל עטיס – שכתב בארבעים השנים האחרונות דברים אמיצים וחשובים על הפרספקטיבה הרחבה של התמודדות החברה הערבית עם אתגריו של העולם המודרני.

”כדי שיוכלו לשלוט בהווה שלהם ולקחת אחריות לעתידם, צריכים הערבים להתמודד ביושר, אחת ולתמיד, עם דימוי עצמי מסוים, שקבור עמוק בתת-מודע הקיבוצי שלהם. כוונתי לכך, שכערבים וכמוסלמים אנחנו ממשכיכים לראות את עצמנו כובשים עושי היסטוריה, מכתבי קצב, חלוצים ומנהיגים בקנה מידה היסטורי-עולמי. בלשד עצמותינו אנו עדיין תופשים את עצמנו כנושאי ההיסטוריה ולא כמושאיה, כסוכניה ולא כקורבנותיה. מעולם לא הכרנו בשוליות ובסבילות של מעמדנו בעידן המודרני ובוודאי לא השלמנו עמם. למעשה, עמוק בנשמתנו הקיבוצית איננו מסוגלים לסבול את הרעיון, שאומתנו הגדולה צריכה לעמוד חסרת אונים, לא רק בשולי ההיסטוריה המודרנית הכללית אלא אפילו בשולי ההיסטוריה המקומית והמסוימת שלנו. התנגשותו של דימוי עצמי מושרש, נפיץ ובלתי מבוקר שכזה עם מציאות יומיומית ברורה כל כך של אין-אונים, תסכול ושוליות ערבית-מוסלמית מולידה מגוון רחב של בעיות.”

שימו לב, כיצד הוא מאפיין את תמונת המציאות הערבית היום: ”תסביכי נחיתות קשים, הזיות פיצוי מפוארות, הרפתקנות פראית, פזיזות פוליטית, אלימות נואשת ולאחרונה גם טרור בקנה מידה רחב מן הסוג שלמדנו להכיר בכל רחבי העולם. הערבים מסתכלים על עצמם במראה ומה שהם מוצאים מאוד איננו מוצא חן בעיניהם.”*

**Boston Review, October/November 2004*

לסיכום הניתוח הזה ראוי להצביע על התוצאות של הכשלים המבניים שנידונו כאן, ובמיוחד מן הפער שהוזכר בין ציפיות הערבים לגדולה לבין עליבותם וחוסר הנכונות שלהם לשאת בעלותם של הצעדים הנדרשים כדי להיחלץ ממצוקתם.

אחת התוצאות החשובות היא ראיית עולם קונספירטיבית, המקשה מאוד על הערבים להבין כהלכה את עצמם ואת סביבתם ולהיערך כראוי להתמודד עם המציאות. תפיסת הקונספירציה מציעה הסבר נוח כדי לתרץ את כישלונות הערבים ואת הצלחת אויביהם הבלתי ראויים, במזימות חובקות עולם של כוחות השחור הציוניים והאמריקניים, שחברו במחשכים במטרה לנשל את הערבים מגדולתם. כך ניתן להסביר את תפוצתם המדהימה של "הפרוטוקולים של זקני ציון" דווקא בקרב האליטות, את הפופולאריות של האמונה בעלילת הדם ובמגוון רחב להפליא של תפיסות תמוהות החושפות את מאמיניהן הרבים באור מעורר בוז וגיחוך (כמו האגדה שנפוצה בזרם המרכזי במצרים לפני שנים אחדות אודות המוסד המחלק מסטיקים מעוררי תשוקה מינית לנשות מצרים, כדי לקעקע שם את מוסד המשפחה).

תוצאה נוספת היא הפניה לרדיקליזם בכלל, ובמיוחד לאסלאם הרדיקלי. הפנייה לרדיקליזם נגזרת כמעט מאליה מעומקו של הפער בין הציפיות לבין המציאות. על פער כזה לא ניתן, מטבע הדברים, לגשר באמצעים אבולוציוניים. הוא מחייב מהלכים רבולוציוניים-רדיקליים. ברבע המאה האחרון לא מדובר עוד ברדיקליזם של תקווה, כפי שהיה בימי גמאל עבד אל-נאצר. נאצר שכנע את האליטות הערביות שיש בידיו דרך שתשיב לערבים את גדולת עברם: איחודם תחת מנהיגותו הסוחפת, אמור הייתה לתת לערבים משקל מכריע בקרב האומות ה"בלתי מזדהות" ואלה אמורות היו לעצב "כללי משחק" נוחים הרבה יותר בזירה הבין-לאומית. השילוב הזה אמור היה לכפות על המעצמות לתת לערבים את המעמד הראוי להם כאחד הגורמים המובילים בעולם. לאחר הצלחה ראשונית מסחררת במחצית השנייה של שנת החמישים ובראשית שנות השישים, נקלעה תנועתו המשיחית של נאצר למבוי סתום ולאחר מלחמת ששת הימים קרסה בקול גדול. הרדיקליזם האסלאמי חמור אפילו מן הדרך הכושלת של נאצר. נאצר הציע לערבים לפחות תקווה בעתיד קרוב. הרדיקליזם האסלאמי בנוי במידה מכרעת על **ייאוש** מסיכוי קרוב לשינוי יסודי של יחסי הכוחות הבלתי נסבלים, ואינו מתווה דרך פוליטית מוגדרת שתוליך לתוצאה הרצויה. הרדיקליזם הזה אינו מתווה מוצא מן המצוקה, אלא אמור לאפשר לחיות אתה לאורך זמן בלא דיסוננס פנימי בלתי נסבל, עד שתשתנה.

תוצאה נוספת היא ההזדקקות לטרור כאלמנט משחרר של חברה שמרגישה חסרת אונים. הטרור מציע לחלשים ולאימפוטנטים תחושת עוצמה מזויפת,

בתוקף יכולתם להזיק לאחרים גם כשאינה מצליחים להועיל לעצמם. יתרונו המידי והמפתה של הטרור למפעיליו היא יכולתו לשלול מן החזקים והמצליחים את האפשרות להתעלם מעלבונם הצורב של הנכשלים והנחשלים. חסרונו בכך שאינו מחלץ את הנכשלים מנחשלותם ומצליח בדרך כלל רק זמנית להקשות על החזקים ליהנות מפרות הצלחתם.

מסקנות לישראל

את ההערות האחרונות אני מבקש להקדיש לדבר הפחות חשוב בהקשר האנליטי הכולל, אבל הנוגע באופן ישיר יותר לישראלים המתמודדים עם תוצאותיה של המציאות שתוארה כאן.

ראשית, לא צריך להתפלא שחברה מתוסכלת מכישלון מתמשך, הנתונה כבר דורות במבוי סתום, מחוללת חוסר יציבות מתמשך ואלומות גואה. הדבר מאפיין מערכות יחסים רבות בין הערבים לבין עצמם, ואין פלא שהיא מאפיינת עוד ביתר שאת את יחסם רווי האיבה והקנאה ליהודים. הזיית ה"שלום" הניחה שהערבים ינהגו ביהודים טוב מכפי שהם נוהגים באחיהם עצמם ובשרם. הזיית "המזרח התיכון החדש" עוד הרחיקה לכת והניחה שניתן לשנות את מאפייני היסוד של התרבות הפוליטית באזור כולו בטווח הזמן הנראה לעין. הגיע הזמן להתפכח ולהבחין בין הסדרים פוליטיים חשובים ומצליחים כמו ההסדר עם מצרים, לבין "שלום" המשמיט, ולו בהדרגה, את המוטיבציה לקעקע את מדינת הלאום היהודית.

שנית, חברה שאינה מוכנה לשאת באחריות לכשליה ומחנכת את בניה להטיל את הכשלים האלה לפתחם של "הקולוניאליזם" ו"הגלובליזציה", טאנה צפויה לוותר גם על תירוצים קרובים ועדכניים יותר כמו "הציונות" ו"הכיבוש". כישלונם של הערבים הנאחזים בתירוצים כאלה, בולט מול הצלחתם של היהודים, שקיבלו אחריות על עצמם וערכו שינויים עמוקים בתרבות הפוליטית שלהם שנדרשו כדי להתמודד עם אתגרי העולם המודרני. דבקותם של הערבים במערכת התירוצים הזו צפויה במיוחד כאשר אירופים אכולי אשמה קולוניאלית, אנטישמים מעודכנים וקומץ יהודים מבולבלים מעדיפים לפתח תירוצים כאלה כדי לחמוק מדיון רציני במקור מצוקותיו של העולם הערבי.

מבחינת ישראל חשוב להשלים עם העובדה ששינוי חיובי של התופעות המבניות שנדונו כאן, גם אם יחל בדרך פלא בקרוב, יחייב דורות של המתנה להבשלתן. התמודדות עם מציאות כזו מחייבת גיוס משאביה המוגבלים של ישראל לחיזוקה של החברה היהודית ולהמשך המגמה הקונסטרוקטיבית של בניית אומה וחברה שאפיינה אותה מראשיתה, ולא באשליות אודות שינוי דרמטי קרוב לטובה בסביבה האזורית שבה נגזר על ישראל לחיות לאורך זמן.